

KIPEC ILIRSKEGA BOJEVNIKA Z VAČ

FRANCE STARE

Univerza, Ljubljana

Na skrajnem severozahodnem kompleksu velikega prazgodovinskega najdišča na Vačah¹ z ledinskim imenom Lestina (tab. XIV) so tudi med leti 1927 in 1937 priložnostno izkopavali tamkajšnje gomile domačini pod vodstvom v tem okolišu znanega, zdaj že umrlega starinokopa Tita Stermljana. Prekopali so tri gomile manjših razsežnosti. V sestavku je govora o prvi gomili, ki so jo prekopali leta 1927.

Iz pripovedovanja Stermljanove hčerke Alojzije Gradišek iz Dol pri Pečah št. 20, ki je edina še živeča priča teh izkopavanj, sem povzel nekaj podatkov o gomili, ki jo je prekopal Tit Stermljan s pomočjo domačinov leta 1927. Gomila (njeni ostanki so še danes dobro vidni) je na severozahodnem, rahlo proti Kandrški dolini padajočem pobočju. V premeru je merila dobrih 15 m in ni bila višja kot 3 m. V njej je ležalo sedem skeletnih grobov. Nekateri so bili brez pridevkov, v drugih so našli bronasto iglo za spenjanje, bronaste obročke, raznobarvne steklene jagode in ostanke delno črno, delno rdeče žganih posod. Sredi gomile, več kot 2 m globoko, so naleteli na grob, ki je bil obložen in pokrit s kamnitimi ploščami. Skelet je bil zelo slabo ohranjen, bil je pokopan v smeri severovzhod—jugozahod. V tem grobu so našli slabo ohranjene ostanke razpadlih posod, dolgo in zaradi rje zelo poškodovano železno sulično ost, ob njej pa bronast kipec, okrašen okov iz bronaste pločevine in še nekaj kosov debelejše, precej stlačene bronaste pločevine. Te podatke v večji meri potrjujeta fotoposnetka (sl. 1, 2), ki ju je napravil na kraju samega izkopavanja F. Ljubič, tedanji fotograf iz Šmartnega pri Litiji. S teh fotografij je razvidno, da je bil osrednji grob, v katerem so našli kipec, urejen na poseben način. Iz kamnitih plošč sestavljena grobna skrinja s skeletnim pokopom in s pridevki je bila najprej zasuta z debelo plastjo kamenja in šele nad tem je bil zemeljski nasip gomile. Od gradiva, ki so ga izkopali v tej gomili, je ohranjen le kipec, katerega je približno pred 30 leti pridobil Narodni muzej v Ljubljani skupno z omenjenima fotografskima posnetkoma.²

¹ F. Starè, Prazgodovinske Vače, Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1954. Odslej F. Starè, Vače. — F. Starè, Vače, Arheološki katalogi Slovenije, Vol. I, Ljubljana 1955. Odslej F. Starè, Vače-katalog.

² Leta 1956 mi je Arheološki seminar Univerze v Ljubljani omogočil, da sem na Vačah lokaliziral gomilo, kjer so izkopali bronasti kipec, in zbral natančnejše

Kipec (ris. 1, sl. 2 [1], tab. I, II, III) je 6,4 cm visok in je polnoplastično vlit v bronu. Do nedavnega je imel žlahtno temno zeleno patino, ki pa so jo žal z elektrolizo odstranili, zato je danes površina kipca luknjičava in hrapava, mnoge podrobnosti, zlasti na obrazu, pa so uničene.³ Matrica za kipec je bila voščena, za kar govori zlasti modelacija rok in nog, v prijem zaokrožena desna dlan, še bolj pa leva dlan, ki se lepi na trebuh figurice, opasač, prsni bradavici (okrogli, na prsi prilepljeni bunčici), uhlja in

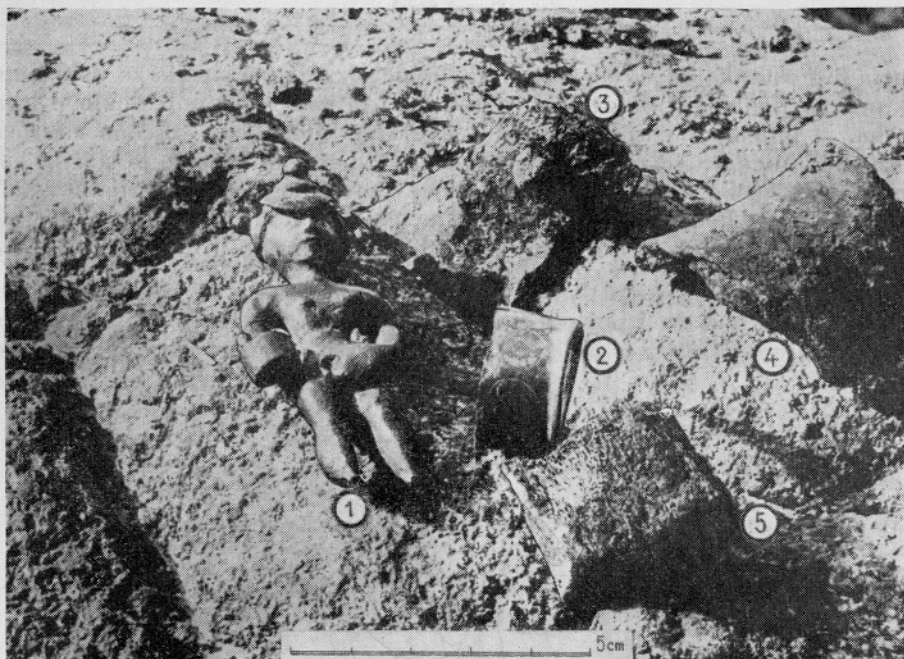
Sl. 1. Izkopavanje gomile na Lestini pri Vačah l. 1927. 1. Tit Stermljan. — 2. Janez Grile, najditelj figuralne situle z Vač. — 3. Alojzija Gradišek

Abb. 1. Ausgrabung des Hügelgrabes auf Lestina bei Vače im J. 1927. 1. Tit Stermljan. — 2. Janez Grile, der Finder der figuralen Situla aus Vače. — 3. Alojzija Gradišek

sprednji del pokrivala, ki je bil tja preprosto pritisnjen in se je pri tem rahlo deformiral, podobno kot konica nosa. Matrica za kipec je imela najmanj dva čepka za vlivanje oziroma za odvod raztopljenega voska, kolikor ta pri vlivanju ne bi zgorel. Prvi vlivni čeppek je droben izrastek na temenu glave (tab. III, hrbtni posnetek), drugi pa je delno retuširan in je bil na hrbtni strani pod trtico. Tudi čepasto zožena gležnja nog uteg-

podatke o tej najdbi. Kipec in fotoposnetki (sl. 1, 2) so približno pred 50 leti prišli v last Narodnega muzeja v Ljubljani. Na tem mestu se zahvaljujem Narodnemu muzeju v Ljubljani, zlasti vodji prazgodovinskega oddelka dr. Stanetu Gabrovcu, da mi je dovolil objaviti kipec z Vač in še nekaj neobjavljenega gradiva iz zbirke tega muzeja, katerega sem vključil v to študijo.

³ Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 11415. Fotoposnetki (tab. I—III) so bili narejeni pred preparacijo kipca.

Sl. 2. Izkopavanje gomile na Lestini pri Vačah — inventar groba neposredno po izkopu: 1. Bronasti kipec. — 2. Okrašeni bronasti okov podstavka. — 3. Odlomek bronaste pločevine. — 4. Odlomek ustja posode. — 5. Odlomek kosti (?)

Abb. 2. Ausgrabung des Hügelgrabes auf Lestina bei Vače — Grabinventar unmittelbar nach der Ausgrabung: 1. Bronzestatuette. — 2. Verzierter Bronzebeschlag des Sockels. — 3. Fragment des Bronzebleches. — 4. Fragment des Gefässmundes. — 5. Knochenfragment (?)

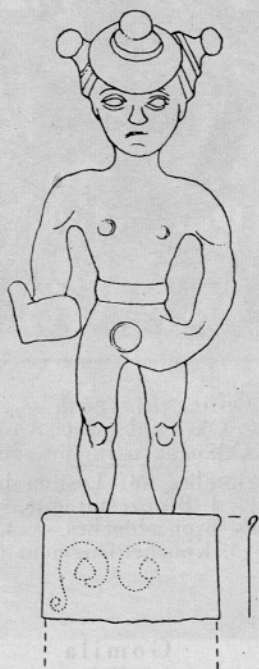
Gomila

Sl. 5. Gomila na Lestini pri Vačah leta 1956

Abb. 5. Hügelgrab auf Lestina bei Vače im J. 1956

neta biti ostanka odvodnih luknjic kalupa, pozneje sta služila za pritrditev kipca na podlago. Cilindrična vdolbina, ki jo nad regio pubis oklepa leva roka, je bila hoté vtisnjena okoli 1,5–2,0 mm globoko v voščeno matrico. Ta vdolbinica, ki ima na kipcu rahlo privzdignjene robove, je služila kot baza za vložek, ki je bil iz neke druge snovi (kost, jantar?) in je predstavljal falos. Podrobnosti, kot npr. ramena, komolci in skromno naznačena muskulatura nog, rok, lic in brade, so bile modelirane direktno iz voščene

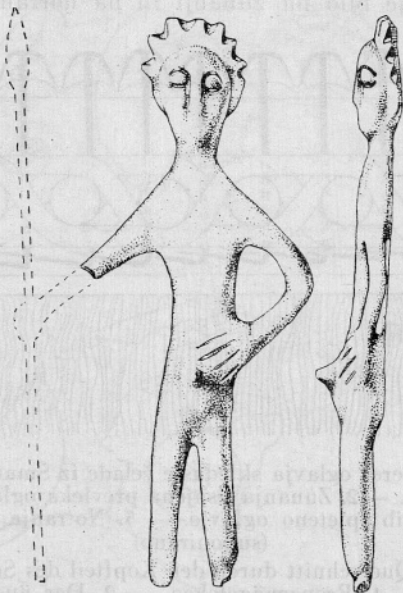

Risba 1. Bronasti kipec z Vač z okovom podstavka (1 : 1 nar. vel.)

Bild 1. Bronzestatuetten aus Vače mit dem Beschlag des Sockels (1 : 1 der nat. Grösse)

gmote. Kipec predstavlja rahlo razkoračeno golo moško figuro, opasano z opasačem in čelado na glavi. Verjetno je držal mož v desnici sulico, z levico pa se je držal za erigirani falos. Nogi nimata stopal, pri gležnjih se zaključujeta z drobnima čepkoma, s katerima je bil kipec zataknjen ali zabiti v podstavek. Podstavek sam ni ohranjen, ker je bil verjetno lesen, ohranil se je le njegov okov (ris. 1, sl. 2 [2]), ki je danes žal zgubljen. Izdelan je iz tenke bronaste pločevine z navznoter zavihanim zgornjim robom (premer 2,4 cm, višina 1,4 cm). Okov je okrašen z drobnimi vtolčenimi pikami v motivu shematizirane rastlinske spirale. Na podlagi tega okova bi mogli sklepati o podstavku kipca. Verjetno ne gre za podstavek v pravem pomenu besede, ampak za krajšo, okoli 2,4 cm debelo leseno palico (glede na premer bronastega okova). Potemtakem bi mogli sklepati na neke vrste žezlo, na katerega je bil pritrjen kipec (primerjaj ris. 1).

Pri poskusu časovne opredelitve kipca z Vač obstajata dve smeri, ki utegneta pripeljati do več ali manj zadovoljivih zaključkov. Prva se opira na stil v ožjem smislu, na tendence, ki jih v razvoju form izraža naša upodobitev. Tu je upoštevati utemeljene in v večji meri tudi za prazgodovinska obdobja uporabne umetnostnozgodovinske kriterije in termine stilnega opredeljevanja. Na ta način pridobljene zaključke bi mogli uvrstiti v zakonitost prazgodovinskega stilnega zaporedja, s tem pa bi se približali časovnemu okviru, v katerem je bil izdelan naš kipec. Umetnostnozgodovinska metoda nas pri kronološkem opredeljevanju ne more zadovoljiti popolnoma, saj ji manjka tista ostrina, ki je lastna le arheološkim metodam

Risba 2. Bronasti kipec iz neznanega najdišča na Dolenjskem (1 : 1 nar. vel.)

Bild 2. Bronzestatuetten aus einem unbekannten Fundort in Dolenjsko
(1 : 1 der nat. Grösse)

časovnega opredeljevanja. Te metode v našem primeru ne moremo uporabiti v vsej širini, ker nam manjka osnova, kajti ožji najdiščni podatki o grobu s kipcem se omejujejo le na ustno sporočilo nestrokovnjakov o gradivu, ki so ga baje tu izkopali. Iz te zagate pomaga kipec sam, ne z umetnostnimi prvinami, ki jih ima, ampak z upodobitvijo pokrivala. Bojovník, ki ga ponazarja kipec, ima na glavi čelado skledastega tipa.⁴ Z njo dobimo neposredni stik s celo vrsto arheoloških objektov, na podlagi katerih lahko podamo mnenje o starosti kipca.

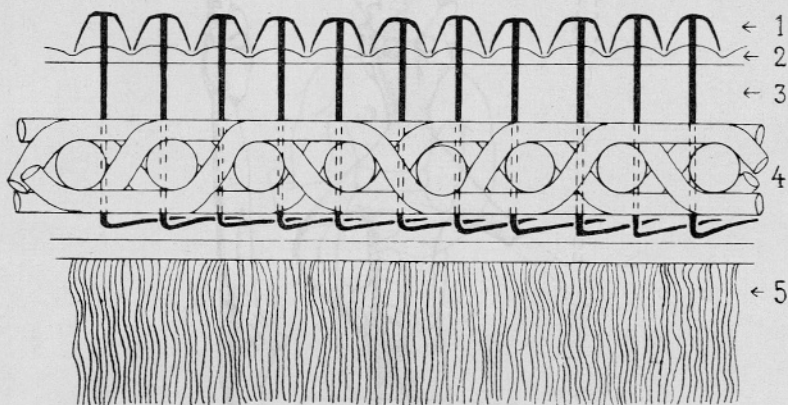
Skledaste čelade do sedaj še niso bile izčrpno obravnavane, zato tudi podrobna časovna opredelitev tega predmeta še ni precizirana.⁵ Take

⁴ Ebert, Reallexikon d. Vorgeschichte, Bd. V, S. 293, § 7, Taf. 88 a.

⁵ V zvezi s čeladami glej študijo S. Gabrovca v tem zvezku Arheološkega vestnika, str. 293 sqq.

čelade oziroma njihove ostanke so našli na ostro omejenem in relativno majhnem področju jugovzhodnega predalpskega prostora. Njihovo jedro je iskati na področju reke Krke: med Brezjami pri Mirni peči na zahodu in med izlivom Krke v Savo na vzhodu, kjer ležijo Malence. Libna je geografsko logičen severozahodni zaključek tega kompleksa. Izven orisane področja ležijo Vače kot severna meja razprostranjenosti tipa skledastih čelad, na zahodu pa kultni depo iz Škocjana (glej ris. 5) in Hallstatt.

Skledaste čelade so v primerjavi z drugimi tipi prazgodovinskih čelad izdelane na svojstven način. Osnova zanje je skodeli podobno polkroglasto oglavje, spleteno iz okoli 3 mm debelih klanih in neklanih leskovih šib. To pleteno oglavje je bilo na zunanji in na notranji strani preoblečeno

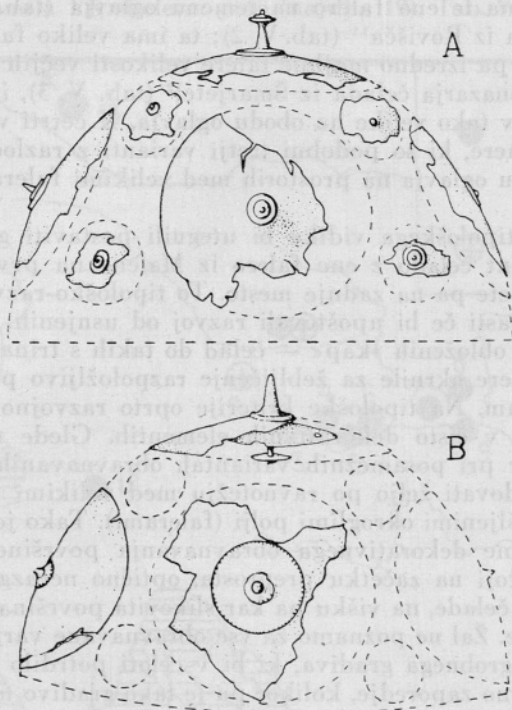

Risba 3. Shematičen prerez oglavja skledaste čelade iz Smarjete (enkrat povečano). — 1. Bronzasti žeblički. — 2. Zunanja usnjena prevleka oglavja. — 3. plast pastoznega lepila. — 4. Iz šib spleteno oglavje. — 5. Notranja krznena obloga čelade (suponirano)

Bild 3. Schematischer Querschnitt durch den Kopfteil des Schlüsselhelms aus Smarjete (einmal vergr.). — 1. Bronzenägelchen. — 2. Der äussere Lederüberzug des Kopfteiles. — 3. Schicht des pastösen Klebemittels. — 4. Aus Gerten geflochtener Kopfteil. — 5. Inneres Fellfutter des Helmes (supponiert)

z ovčjim usnjem. Usnjena preobleka, ki se je podobno kot pleteno oglavje skoraj v vseh primerih ohranila, je bila na pleteno oglavje prilepljena z nekim lepilom, ki se je tu in tam ohranilo v obliki sivkaste substance. Zaradi tega lepila se je izredno dobro ohranilo usnje in šibje. Še preden se je lepilo oziroma z njim prepojeno usnje in šibje strdilo, so na oglavje pritrdili bronaste falere, v prostore med falerami pa zabili drobne žebličke s polkroglastimi glavicami. Trne faler in konice žebličkov so na notranji strani pletenega oglavja zatolkli nazaj, tako da moremo danes na podlagi tega ugotavljati prvotno debelino iz šib spletenega in z usnjem oblepljenega oglavja (ris. 3). Debelina tega se giblje med 7 in 10 mm. Pri večjih falerah, ki so bolj konkavne od manjših, so trni razumljivo daljši, kar pa ne gre na račun debeline oglavja čelade. Nobena ohranjenih skledastih čelad nima sledov, ki bi govorili, da so bile te na notranji strani še posebej obložene (podložene s kožuho ali filcem). To pa je zelo verjetno, kajti notranja obsežnost čelad je znatna in ni prilagojena niti veli-

kosti, niti obliki povprečne moške glave. Isto bi mogli ugotoviti tudi pri dvogrebenastih čeladah, dalje pri čeladah, ki so sestavljene iz petih kosov⁶ in pri tako imenovanih negovskih čeladah.⁷ Slednje imajo ob privzdignjenem robu spodnjega dela krajcev luknjice, ki so služile za pritrditev podloge. Pri čeladah dvogrebenastega tipa⁸ je podloga segala pod krajce in je bila nanje pritrjena na skrajnem zunanjem robu s pomočjo zakovic in

Risba 4. A. Šmarjeta (inv. št. P 801). — B. Šmarjeta (inv. št. P 799)).
(Rekonstrukciji 1 : 4 nar. vel.)

Bild 4. A. Šmarjeta (Inv. Nr. P 801). — B. Šmarjeta (Inv. Nr. P 799).
(Rekonstruktionen 1 : 4 der nat. Grösse)

ozkega traka bronaste pločevine. Sodeč po dolžini zakovic je znašala debelina podlage pri dvogrebenasti čeladi z Vač okoli 4 mm. Pri tipu skledastih čelad nimamo nobenih ostankov, na podlagi katerih bi lahko skleпали, da so te čelade imele jermen, ki se je zapenjal pod brado, čeprav si brez njega težko zamišljamo ustrezno stabilnost take čelade na glavi bojevnika.⁹

⁶ S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1, Ljubljana 1960, str. 30, sl. 8, 1 a—h.

⁷ F. Starè, Vače-katalog, str. 19 (zap. št. 119), tab. XIX.

⁸ F. Starè, Vače-katalog, str. 19 (zap. št. 118), tab. XVIII.

⁹ Pri dvogrebenastih čeladah sta bili v ta namen nameščeni zankasti zakovici, pri tipu negovskih čelad pa dve cevki. Primerjaj F. Starè, Vače-katalog, tab. XVIII in tab. XIX.

Variante, ki obstajajo pri tipu skledastih čelad, se nanašajo v glavnem na število in na velikost faler, ki so bile pritrjene na zunanji strani oglavja. Na tej osnovi bi mogli formalno sklepati na ožji tipni razvoj skledastih čelad in če bi le-tega dosledno upoštevali, bi utegnili predvideti tudi časovno zaporedje variant tega tipa.

V glavnem obstajajo štiri variante. Najpreprostejšo ponazarja čelada iz Malenc,¹⁰ ki ima le eno falero na temenu oglavja (tab. VI, 21). Druga varianta je čelada iz Rovišča¹¹ (tab. V, 2); ta ima veliko falero na temenu, na obodu oglavja pa izredno majhne falere velikosti večjih gumbov. Tretja varianta, ki jo ponazarja čelada iz Šmarjete¹² (tab. V, 3), ima večjo falero na temenu in prav tako velike na obodu oglavja. K četrti varianti moremo prišteti tiste primere, ki so podobni tretji varianti z razločkom, da imajo te čelade na obodu oglavja na prostorih med velikimi falerami še manjše¹³ (tab. V, 4).

Iz formalno tipološkega vidika bi utegnili postaviti glede na starost posameznih variant čelado z eno falero iz Malenc na prvo, s trinajstimi falerami iz Šmarjete pa na zadnje mesto. To tipološko-razvojno zaporedje bi bilo logično, zlasti če bi upoštevali razvoj od usnjenih, le z žebličici in s temensko falero obloženih »kap« — čelad do takih s trinajstimi falerami, pri katerih so falere okrnile za žebliččenje razpoložljivo površino oglavja čelade na minimum. Na tipološke kriterije oprto razvojno zaporedje ima nekaj opore tudi v čisto dekorativnih elementih. Glede na kombinacije razmeščanja faler pri posameznih variantah obravnavanih čelad moremo prav dobro zasledovati željo po ravnotežju med velikimi in malimi, tudi dekorativno zamišljenimi okroglimi polji (falerami). Tako je iz tega vidika, ki posega v pojme dekorativnega obravnavanja površine, potrjeno isto zaporedje, kjer stoji na začetku preprosta, optično nerazgibana površina oglavja malenške čelade, na višku pa kar slikovita površina čelade s 13 falerami iz Šmarjete. Žal ne poznamo za vse obravnavane variante skledastih čelad spremnega grobnega gradiva, ki bi v celoti potrdilo nakazano tipološko in dekorativno zaporedje, kolikor pa je tako gradivo na razpolago, ne govori proti gornji hipotezi. Nakazano tipološko zaporedje čelad skledastega tipa bi lahko strnili v teje shemi:

Varianta A (glej karto razprostranjenosti, ris. 5).

Čelada z eno falero na temenu.

Malence, gomila VI, skeletni grob. Tab. VI, 21.¹⁴

Upodobitve čelad variante A

Tirolska, bronasta polplastična figurica rokoborca; brez ožjih najdišč-nih podatkov. Tab. IV, 1.¹⁵

¹⁰ V. Starè, Arheološki vestnik XI—XII, Ljubljana 1960—1961, str. 52, tab. II, 5.

¹¹ F. v. Hochstetter, VII. Bericht d. prähist. Komm., Sitzungsber. d. kais. Akad. d. Wiss. LXXXIX, Wien 1884, I. Abth., S. 590, Taf. I, 1, 2.

¹² F. v. Hochstetter, Denkschriften d. mathem.-naturwiss. Klasse d. kais. Akademie d. Wiss., Bd. XLVII, Wien 1883, S. 186, Fig. 15. — R. Ložar, Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1931, str. 47, sl. 21 b.

¹³ Ebert, Reallexikon d. Vorgeschichte, Bd. V, Taf. 88 a.

¹⁴ Glej opombo 10.

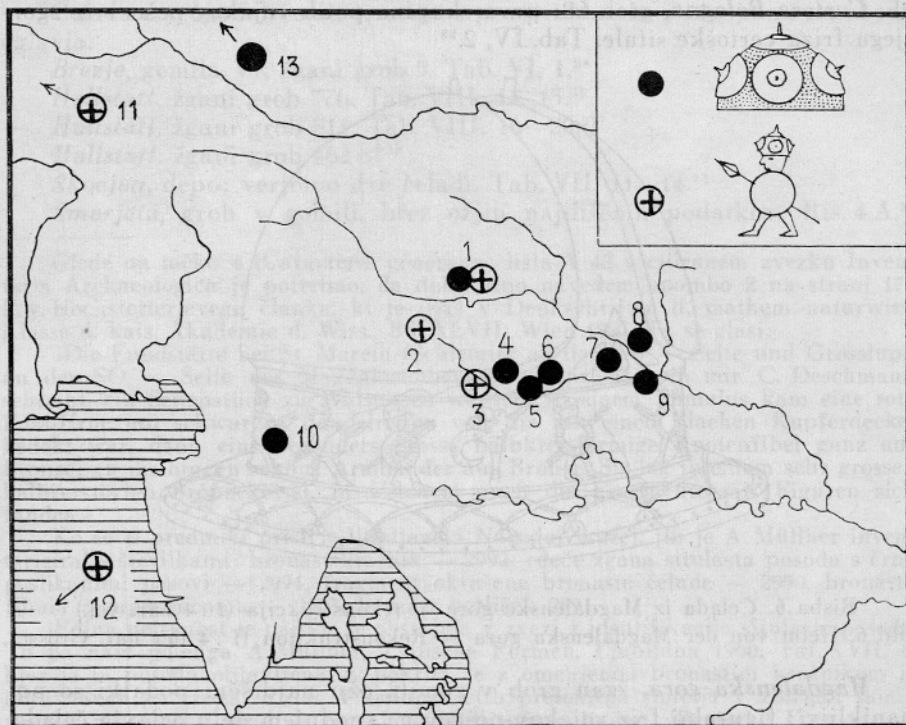
¹⁵ G. v. Merhart, Mannus, Zeitschrift für Vorgeschichte, Bd. 24, Heft 1—3, 1932, S. 57, Abb. 4.

? *Certosa-Bologna*, grob 68; lovec na zajca iz tretjega friza certoške situle. Tab. IV, 5.¹⁶

Varianta B (glej karto razprostranjenosti, ris. 5).

Čelada z veliko falero na temenu in z majhnimi falerami na obodu oglavja.

Rovišče, gomila VI, skeletni grob (najdba 19). Tab. V, 2.¹⁷

Risba 5. 1. Vače. — 2. Magdalenska gora. — 3. Valična vas. — 4. Brezje. — 5. Mlade Vine. — 6. Smarjeta. — 7. Rovišče. — 8. Libna. — 9. Malence. — 10. Škocjan. — 11. Tirolska. — 12. Certosa — Bologna. — 13. Hallstatt

Bild 5. 1. Vače. — 2. Magdalenska gora. — 3. Valična vas. — 4. Brezje. — 5. Mlade Vine. — 6. Smarjeta. — 7. Rovišče. — 8. Libna. — 9. Malence. — 10. Škocjan. — 11. Tirol. — 12. Certosa — Bologna. — 13. Hallstatt

Varianta C (glej karto razprostranjenosti, ris. 5).

Čelada z večjo falero na temenu in s prav takimi na obodu oglavja.

Japova jama, brez najdiščnih podatkov. Tab. VII, 1—4.¹⁸

¹⁶ A. Zannoni, *Gli Scavi della Certosa di Bologna*, Bologna 1876, Tav. XXXV, 1—5. — *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (katalog razstave), Ljubljana 1962, str. 83, 84, tab. 12, 13, priloga B.

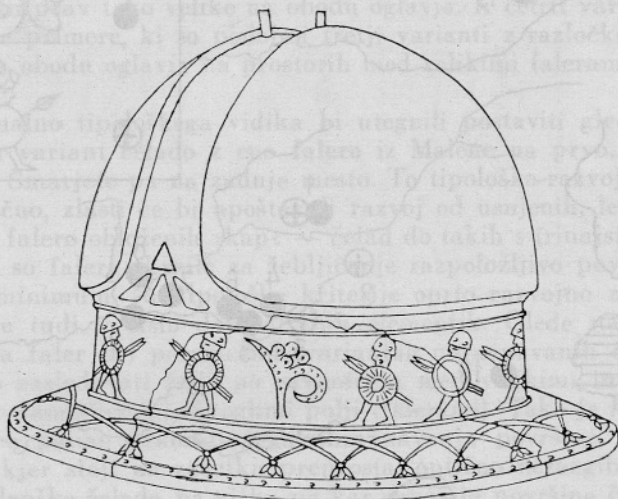
¹⁷ Glej opombo 11.

¹⁸ Narodni muzej, neobjavljeno.

- Libna*, grob v gomili, brez ožjih najdiščnih podatkov. Tab. VII, 7—10.¹⁹
Šmarjeta, grob v gomili, brez ožjih najdiščnih podatkov. Tab. V, 3.²⁰
Vače, brez ožjih najdiščnih podatkov. Tab. VII, 5, 6.²¹
Hallstatt, skeletni grob 78. Tab. VIII, 9—11.²²
Hallstatt, žgani grob 175. Tab. VIII, 2, 3.²³
Hallstatt, skeletni grob 799. Tab. VIII, 6, 7.²⁴

Upodobitve čelad variante C

Certosa-Bologna, grob 68; prva skupina petih vojakov-pešcev iz zgornjega friza certoške situle. Tab. IV, 2.²⁵

Risba 6. Čelada iz Magdalenske gore — rekonstrukcija (1 : 4 nar. vel.)
 Bild 6. Helm von der Magdalenska gora — Rekonstruktion (1 : 4 der nat. Grösse)

Magdalenska gora, žgan grob v gomili, ožji najdiščni podatki so pomankljivi; figuralni friz vojakov-pešcev na spodnjem delu oglavja čelade. Tab. IV, 4; Tab. IX, 6, ris. 6.²⁶

¹⁹ Landesmuseum Joanneum, Graz, inv. št. 9550.

²⁰ R. Ložar, Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, Ljubljana 1931, str. 47, sl. 21 b.

²¹ F. Starè, Vače-katalog, str. 28 (zap. št. 282, 283), tab. XLVIII, 1, 2.

²² K. Kromer, Das Gräberfeld von Hallstatt, Association Internationale d'Archéologique, Monographie I, Sansoni-Firenze 1959 (Textband, Tafelband), S. 51, Abb. 18; Taf. 2, 1—3. Odslej: Kromer, Hallstatt, 1959.

²³ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 65; Taf. 18, 8 a, b. Kromerjev dvom, da gre v tem primeru za del oklepa, skoraj ni upravičen.

²⁴ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 159, Abb. 125; Taf. 164, 4, 5.

²⁵ Glej opombo 16.

²⁶ K. Deschmann, Mitt. d. Zentral Komm., NF. 9, Wien 1883, S. 58, 59. — F. v. Hochstetter, Denkschriften d. mathem.-naturwiss. Klasse d. kais. Akademie d. Wiss., Bd. XLVII, Wien 1883, S. 171. — F. Starè, Zbornik filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, str. 111, 124, 155, tab. XXX, 3, 5 a, tab. XLVI, 2. — K. Kromer-S. Gabrovec, Inventaria Archaeologica, Jugoslavija Fasc. 5, Y 42, Bonn 1962.

Magdalenska gora, grob v gomili, brez ožjih najdiščnih podatkov; levi sodnik rokoborbe iz drugega friza situle. Tab. IV, 6.²⁷

Valična vas, brez ožjih najdiščnih podatkov; iz figuralnega friza situle. Tab. IV, 3.²⁸

Vače-Lestina, skeletni grob v gomili, ožji najdiščni podatki so pomanjkljivi; bronasti kipec s čelado. Ris. 1, sl. 1, 2, 3. Tab. I, II, III.

Varianta D (glej karto razprostranjenosti, ris. 5).

Čelada z večjo falero na temenu, s prav takimi in z manjšimi na obodu oglavja.

Brezje, gomila VI, žgani grob 5. Tab. VI, 1.²⁹

Hallstatt, žgani grob 776. Tab. VIII, 14, 15.³⁰

Hallstatt, žgani grob 811. Tab. VIII, 16—20.³¹

Hallstatt, žgani grob 462 b?³²

Škocjan, depo; verjetno dve čeladi. Tab. VII, 11—14.³³

Šmarjeta, grob v gomili, brez ožjih najdiščnih podatkov. Ris. 4 A.³⁴

Glede na točko 4 (*Caractères généraux*) lista Y 42 v citiranem zvezku *Inventaria Archaeologica* je potrebno, da dobesedno navedem opombo 2 na strani 171 F. v. Hochstetterjevega članka, ki je izšel v *Denkschriften d. mathem.-naturwiss. Klasse d. kais. Akademie d. Wiss.*, Bd. XLVII, Wien 1885. Ta se glasi:

»Die Fundstätte bei St. Marein (Schleinitz an der NW — Seite und Grosslupp an der SO — Seite des Magdalenenberges) verspricht, wie mir C. Deschmann schreibt, ein Seitenstück zu Watsch zu werden. In einem Tumulus kam eine rote Fuss-Urne mit schwarzen Bandstreifen vor, die mit einem flachen Kupferdeckel bedekt war, dann eine besonders grosse halbkreisförmige Knotenfibel ganz aus Bronze; an ihr hingen schöne Armbänder aus Bronze. Sie lag in einem sehr grossen halbzerstörten Bronzekessel, in welchem auch die Fragmente mit Figuren sich fanden.«

Ko so ti predmeti prišli v ljubljanski Narodni muzej, jih je A. Müllner inventariziral s številkami: bronast krožnik — 2992, rdeče žgana situlasta posoda s črno poslikanimi pasovi — 2994, fragment okrašene bronzaste čelade — 2950, bronzasta fibula z zapetnicama — 2953, bronzast kotliček 2991.

Edina nejasnost te najdbe je obstajala v zvezi z identifikacijo situlaste posode. Tu pa nam pomaga A. Müllner, *Typische Formen*, Ljubljana 1900. Taf. XVII, 6, kjer je ta posoda objavljena — pokrita je z omenjenim bronzastim krožnikom iz obravnavanega groba. Ko so v zadnjih letih preteklega stoletja v zbirkah samih posneli arheološko gradivo za tabele Müllnerjeve knjige »*Typische Formen*«, je bronzast krožnik še pokrival situlasto posodo in jo ponazarjal tako, kakor so jo v grobu našli (pokrito s krožnikom) in kakor jo je opisal Hochstetter po Deschmannovem pismenem sporočilu, dasiravno je bil preostali inventar tega groba že takrat ločeno razstavljen (Müllnerjeva praksa tipološke razstave).

Iz tega je razvidno, da list Y 42 citirane *Inventariae Archaeologicae* ni popoln. Če ne obstajajo zadržki, ki bi znikali vsebino Hochstetterjeve opombe, potem moremo gradivo tab. IX, 1—6, in ris. 7 vrednotiti kot grobno celoto.

²⁷ A. Müllner, *Die Situla von Gradišče am Magdalenenberge bei St. Marein*, Argo II, Ljubljana 1895, S. 129, Taf. III, Fig. 1. — F. Starč, *Zbornik filozofske fakultete II*, Ljubljana 1955, str. 150, priloga IV.

²⁸ *Zbornik filozofske fakultete II*, Ljubljana 1955, priloga III, 2 a—d.

²⁹ K. Kromer, *Brezje*, Arheološki katalogi Slovenije, vol. II, Ljubljana 1959, str. 21, 22, tab. 19, 1, 5.

³⁰ K. Kromer, *Hallstatt*, 1959, S. 156; Taf. 164, 1, 2.

³¹ K. Kromer, *Hallstatt*, 1959, S. 160, 161, Taf. 168, 18—22.

³² K. Kromer, *Hallstatt*, 1959, S. 109, Taf. 77, 1. Da gre v tem primeru za ostanek skledaste čelade, ni gotovo, pač pa verjetno.

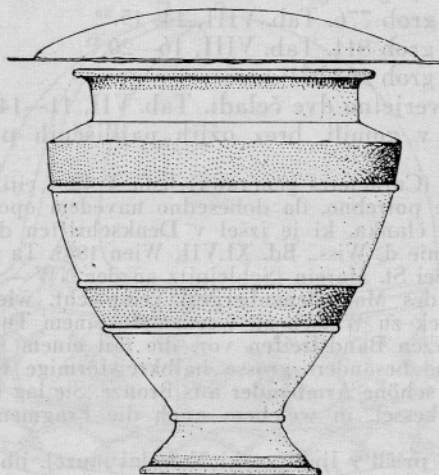
³³ J. Szombathy, *Mitt. d. prähist. Kommission*, Wien 1913, S. 150, Fig. 96—99.

³⁴ Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 801.

Šmarjeta, grob v gomili, brez ožjih najdiščnih podatkov. Ris. 4 B.³⁵

Šmarjeta, grob v gomili, brez ožjih najdiščnih podatkov.³⁶

Dozdevno najstarejša najdba skledastih čelad je depo iz Škocjana. Tu so med množico najrazličnejših predmetov našli tudi falere in dele z žeblički obitega oglavja, ki so ostanki najmanj dveh v ognju močno poškodovanih skledastih čelad (tab. VII, 11—14). Verjetno gre za varianto D, kajti razen večjih so našli še manjše tako imenovane vmesne falere oglavja. Ožja časovna opredelitev škocjanskega depoja in s tem v zvezi v tem depoju najdenih ostankov skledastih čelad ni mogoča, kajti

Risba 7. Magdalenska gora. Rdeče žgana, s črno poslikanimi pasovi okrašena situlasta posoda, pokrita z bronastim krožnikom (po A. Müllnerju, *Typische Formen*, Taf. XVII, 6), 1 : 5 nar. vel.

Bild 7. Magdalenska gora. Rotgebranntes, mit schwarzgemalten Bändern verziertes Situla-artiges Gefäß, mit Bronzeteller bedeckt (nach A. Müllner, *Typische Formen*, Taf. XVII, 6), 1 : 5 der nat. Grösse.

ta depo je zaradi kultnega značaja nastajal dalj časa. Najstarejši predmeti sodijo še v starejšo fazo KŽG, najmlajše pa bi mogli opredeliti v Ha C časovni horizont.³⁷ Na splošno ima škocjanski depo vse tipične poteze oblikovnega zaklada nosilcev KŽG, kar je v našem primeru zlasti pomembno pri vprašanju, v katerem obdobju in v kateri kulturi je iskati zametke skledastih čelad. V škocjanskem depoju sicer niso zastopane najstarejše variante teh čelad, vendar bi mogli kljub temu predpostaviti, da korenini izvor čelad skledastega tipa prav v KŽG, seveda kolikor niso ljudje, ki so z žrtvovanjem predmetov ustvarili škocjanski depo, sprejeli

³⁵ Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 799.

³⁶ Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 799. Čelada je inventarizirana pod isto številko kot prejšnja.

³⁷ J. Szombathy, *Mitt. d. prähist. Kommission*, Wien 1915: starejši elementi (Fig. 6, 7, 8, 79, 80, 92, 110, 117—121, 136, 139, 141—143, 156—158, 166, 177), mlajši elementi (Fig. 12, 14, 28, 30, 33, 41—45, 52, 53, 124, 126, 145, 148, 152).

ta tip čelade od drugod. Domneve, da sodijo tipi skledastih čelad v oblikovni zaklad KŽG, ne podpirajo le falere, ki so v tej kulturi zelo pogoste in s kakršnimi so bile obložene tudi skledaste čelade. To domnevo podpira še običaj žebličenja, ki je specifičen za razvite faze KŽG v jugozahodnem predalpskem prostoru in se kot tradicija nadaljuje v obdobje starejše železne dobe.

Žebličenje se na splošno pojavlja bodisi kot obloga, bodisi izključno kot dekoracija. Žebličenju zaradi dekoracije sledimo zlasti na posodah, sicer pa na obravnavanih čeladah in le izjemoma na drugih predmetih. Kot predhodnika načina krašenja glinastih posod z bronastimi žebliči je označiti odlomek trakastega ročaja (tab. IX, 7), ki je ležal v žganem grobu 35 na dvorišču SAZU v Ljubljani.³⁸ Ta ročaj, ki po vsem videzu pripada neki večji posodi, ima v rahlo poudarjeno osrednje rebro vtisnjene nepravilno oblikovane bronaste ploščice. V tem primeru še ne gre za žebličenje v pravem pomenu besede, vendar je tu že nakazana tendenca po takem načinu krašenja. Na podlagi gradiva bi mogli grob 35 iz Ljubljane postaviti v nerazviti Ha B (Ha B₁) horizont. Morda že nekoliko mlajši primer od tega, pri katerem gre za žebličenje v pravem pomenu besede, predstavlja majhna, z vrezi okrašena amforica (tab. X, 65), ki so jo izkopali v nekem grobu na znanem, KŽG pripadajočem grobišču v Mariboru.³⁹ Grobna celota v tem primeru ni znana. Oblika amforice bi govorila za že razviti Ha B horizont (Ha B₂), medtem ko dá na notranji strani fasetirano ustje še slutiti starejše prvine. Med starejše primere žebličenja posod moremo šteti še amforo iz groba 134 v Rušah.⁴⁰ Razen skodele v tem grobu niso našli drugih predmetov tako, da je časovna opredelitev groba mogoča le na osnovi amfore, ki bi jo mogli opredeliti v Ha B časovni horizont. Iz Ha C časovnega horizonta so z bronastimi žeblički okrašene posode dovolj jasno dokumentirane. Značilno je zlasti, da koreninijo oblike teh posod v KŽG. Gre za skodele tako imenovane tipa Stillfried-Hostomice, za skodelice s trakastim ročajem, ki so oblikovne izpeljanke tipa Bayerdorf-Velatice ter za večje bikonične posode, katerih oblikovni izvor tiči v tipih žar KŽG. Tako so v Mengšu v nekem žganem grobu⁴¹ našli skodelo tipa Stillfried-Hostomice, ki je na največjem obodu okrašena z bronastimi žeblički (tab. X, 64). Ta skodela sicer nima spremnega grobnega gradiva, vendar je časovna opredelitev nakazana z bronastima večglavima iglama in z bronasto dvojnopetljasto lokasto fibulo. Ena od omenjenih igel (tab. X, 65) ima pod glavicami trombo in jo moremo potemtakem uvrstiti v izraziti Ha C horizont. Tudi ostali grobni inventar iz tega žganega grobišča v Mengšu ne kaže večjih časovnih odklonov od nakazanega in ni mlajše od prve polovice 7. stoletja.

³⁸ F. Starè, Ilirske najdbe železne dobe iz Ljubljane, SAZU, Opera 9, Sectio archaeologica 7, Ljubljana 1954, str. 45 sqq., tab. XXIX, 2.

³⁹ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Berlin 1959 (odslej H. Müller-Karpe, Chronologie), S. 274, Taf. 120, 5.

⁴⁰ H. Müller-Karpe, Chronologie, S. 271, Taf. 114, 5.

⁴¹ S. Gabrovec, Mengeški zbornik (800 let Mengša), I. del, Ljubljana 1954, str. 10, 11, tab. I, 5.

Ha C časovnemu horizontu moremo prišteti tudi grob 5 gomile VI iz Brezij pri Mirni peči (tab. VI, 1—6).⁴² V tem grobu je med drugim ležala bikonična posoda z močno navzven zavihanim ustjem, ki je pod njim okrašena s pasom plitkih horizontalnih žlebičev, na največjem obodu pa z bronastimi žeblički v motivu stoječih trikotnikov (tab. VI, 6). Grob iz Brezij je za nas še zanimivejši zaradi tega, ker so v njem našli tudi skledasto čelado in se bomo zato povrnili k njemu. Ta brezjanski grob bi mogli postaviti v izraziti Ha C horizont.

V kronološkem smislu je zelo zanimiv tudi inventar dvojnega groba (skupni pokop moškega in ženske v gomili) iz Strelca pri Šmarjeti⁴³ (tab. XI, 1—25). Čeprav nam za ta dva groba ožji najdiščni podatki niso znani, bi mogli skoraj brez večjih pomislekov predvideti, da med pokopom moškega in pokopom ženske ni občutnejše razlike. Pridevki moškega groba (tab. XI, 5—13) imajo tipične poteze grobnega inventarja povprečnega železnodobnega bojnika: bojna sekira in dve sulici. Za časovno opredelitev prav nič ne moti, da je ena sulica bronasta (tab. XI, 4), podobno kot baje v grobu 5 iz gomile VI iz Brezij (tab. VI, 3). V dvojnem grobu iz Strelca je ležala večja bikonična posoda z močno navzven zavihanim ustjem, s plitkimi kanelurami pod njim, z bradavičastimi izrastki na poudarjenem prehodu ramena v vrat, skratka podobnost med njo in med omenjeno posodo iz Brezij je velika, še bolj pa jo poudarja okras bronastih žebličkov, ki je na posodi iz Strelca v motivu visečih trikotnikov na največjem obodu in na vratu (tab. XI, 1). V dvojnem grobu iz Strelca najdemo tudi skodelici, oblikovni izpeljanki tipa Bayerdorf-Velatice, ki sta na obodu in ročaju okrašeni z bronastimi žeblički (tab. XI, 2, 3). Časovna opredelitev tega dvojnega groba je dana z bronasto čolničasto fibulo (tab. XI, 19), ki govori za časovni okvir Ha C horizonta, podobno kot železna sulična ost z izredno dolgim listom (tab. XI, 5). Kot daljno reminiscenco KŽG moremo poleg keramičnega inventarja vrednotiti tudi bronasto sulično ost (tab. XI, 4), bronasto falero (tab. XI, 15) in bronaste, v več kolobarjev zvite zapestnice s sploščenimi in v svitke zvitimi konci (tab. XI, 20—25). Keramični inventar groba iz Strelca ne moremo prišteti le enemu obeh pokopov, ker za to nimamo ustreznih podatkov. Zelo verjetno pa je bil keramični inventar namenjen obema pokopoma in ni izključeno, da sta pokopa sočasna.

Za upravičenost te časovne opredelitve govori tudi žgani grob 1 iz Kranja — vila Prah,⁴⁴ kjer sta bila prav tako pokopana moški in ženska. Med inventarjem tega dvojnega groba je bila tudi skodela tipa Stillfried-Hostomice (tab. VII, 15), ki je okrašena z bronastimi žeblički ter po obliki in po okrasu (bronasti žeblički!) omenjeni šmarješki in brezjanski slična bikonična posoda (tab. VII, 16). Najožja časovna zveza med obravnavanimi grobovi iz Brezij, Strelca, Mengša in Kranja je očitna tudi zaradi kovin-

⁴² K. Kromer, *Brezje, Arheološki katalogi Slovenije*, vol. II, Ljubljana 1959, str. 21, 22, tab. 18, 1—9, tab. 19, 1—3. Kačasta fibula tab. 19, 4 najbrž ne pripada temu grobu.

⁴³ A. Müllner, *Argo VII*, Ljubljana 1899, S. 150, 151, Fig. 2. — Grobna enota iz Strelca je v tej študiji prvič objavljena, povzeta je po katalogu Šmarjete, ki ga bo objavila V. Starè.

⁴⁴ S. Gabrovec, 900 let Kranja (spominski zbornik). Kranj 1960, str. 11 sqq., tab. 1, 2, 3.

skega inventarja kranjskega groba, zlasti kar zadeva veliko bronasto dvojnopetljasto fibulo s trikotno nogo in odlomek vozlaste fibule tipa Vače. S to kombinacijo povezave je časovna opredelitev omenjenih grobov v Ha C horizont zadostno utemeljena. Običaj žebeljičenja glinastih posod ni na področju Slovenije po tem času več v navadi, morda z izjemo nekaterih primerov iz Mosta na Soči (Sv. Lucija).⁴⁵ Če sežemo k drugim, na ta način okrašenim predmetom, pri katerih žebeljičenje ni le okras, ampak neke vrste kovinska obloga, so pred nami v prvi vrsti skledaste čelade in tul za puščice z Libne. V nekem skeletnem grobu pod gomilo so v preteklem stoletju izkopali na Libni zelo zanimiv inventar bojvnika-lokostrelca (tab. IX, 8—56; X, 1—62).⁴⁶ Najpomembnejša najdba iz tega groba so nedvomno ostanki tula (tab. IX, 8) s 60 bronastimi pušičnimi ostmi (tab. IX, 9—56; X, 59—62). V grobu so ležali še ostanki opasača (tab. X, 1—8), ki morda pripadajo tulu. Gre za šest profiliranih bronastih obročev z ostanki usnjenih trakov, na katere so nabrane bronaste svitkaste jagode (tab. X, 9—27). Iz kosa ohranjenega usnjenega opasača (tab. X, 35) moremo sklepati, da gre za sešit usnjen trak (ohranjeni so še celo koščki motvoza, s katerim je bilo usnje sešito), ki je bil okovan z bronasto pločevino, okrašeno z nizi pik; drobne zakovice, s katerimi je bila pločevina pritrjena na usnjeno podlogo, so železne (tab. X, 31—34, 36—38). Ob zapognjenem robu enega teh odlomkov (tab. X, 29), katerega se še drži usnje, je bila zabita daljša bronasta zakovica z ušescem in dvema bronastima obročkoma, ki sta verjetno v zvezi z obešanjem tula na opasač. K opremi libenskega lokostrelca moremo šteti še bronasto vretenca (tab. X, 28), ki je viselo na koncu nekega jermenja, s katerim se je najbrž zavezovala obleka.

Časovni okvir za ta, v železni dobi jugovzhodnega predalpskega prostora nekoliko nenavaden grob, ki zbuja našo pozornost zaradi tula, ki je izdelan na isti način kot čelade skledastega tipa (iz šib spletena osnova, prevlečena z usnjem in obita z bronastimi žebeljički), dajejo zlasti puščice. Opravka imamo z dvema osnovnima tipoma: z dvokrilnim in trirobnim tipom. Dvokrilne puščice, ki so v manjšini (14 kosov), imajo ali trnast nastavek za nasajanje ali pa imajo tulec. Dvokrilne puščice sodijo k oblikovnemu zakladu starejše železne dobe. To ugotovitev naj podprem le s puščicami, ki so jih našli v grobu z oklepom iz Stične, ki ima tipične poteze Ha C časovnega horizonta.⁴⁷ V grobu z oklepom iz Stične so našli tudi dve bronasti vretenca,⁴⁸ ki sta služili kot zaključka jermenov, s katerimi so spenjali (ali opasali) obleko, v primeru iz Stične morda tudi oklep (ris. 8: 8). Taka bronasta vretenca, ki tudi po obliki ustrezajo primeru iz Libne, so ležala v grobu bojvnika s skledasto čelado iz Malenc (tab. VI, 14—20),⁴⁹ torej v grobu, ki je opredeljen v Ha C časovni horizont. V ome-

⁴⁵ C. Marchesetti, *Bullettino della Società Adriatica di Scienze naturali*, Trieste 1885, Tav. III, 15—18; op. cit., 1893, Tav. VII, 5, 6, 11.

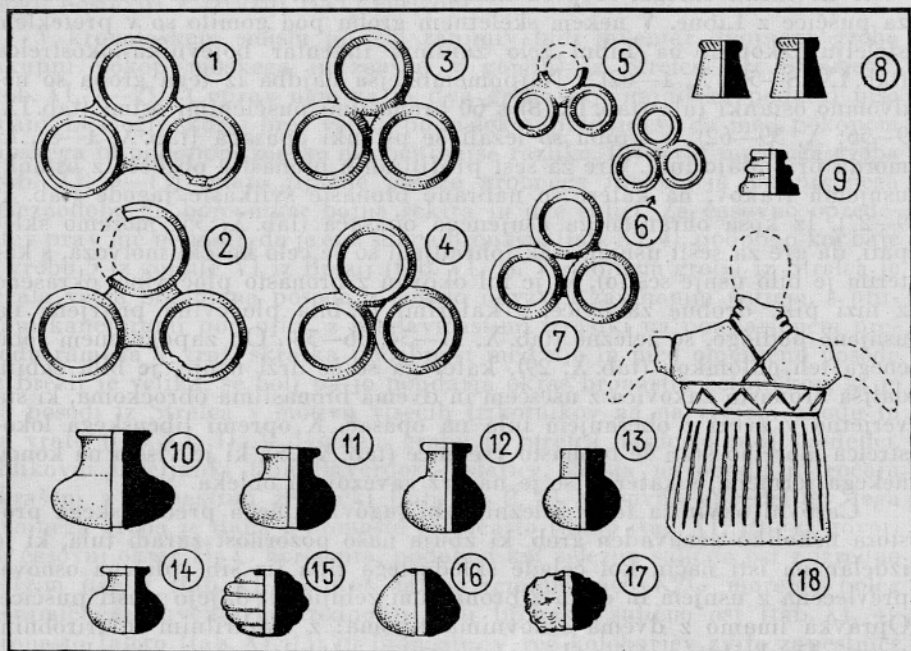
⁴⁶ W. Schmid, *Südsteiermark im Altertum*, Graz 1925, S. 7 sqq. — Inventar objavljenega groba sem si prerinjal v muzeju v Gradcu, za kar se zahvaljujem direktorju tamkajšnjega arheološkega oddelka dr. Walterju Modrijanu.

⁴⁷ R. Ložar, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, XVIII, Ljubljana 1937, str. 76 (zap. št. 14), pod. 4: 1.

⁴⁸ R. Ložar, l. c., str. 76 (zap. št. 18), pod. 4: 5.

⁴⁹ V. Starè, *Arheološki vestnik* XI—XII, Ljubljana 1960—1961, str. 52, tab. II, 3, 4, 7, 11.

njenem grobu iz Malenc najdemo za grob libenskega lokostrelca paralele še v usnjenih trakovih, na katere so nanizane bronaste svitkaste jagode⁵⁰ (tab. VI, 13) in dva kosa treh strnjenih obročkov (tab. VI, 11, 12),⁵¹ ki močno spominjata na dva primera s prečko strnjenih treh bronastih obročkov iz libenskega groba lokostrelca (tab. X, 1, 2). Časovno opredelitev libenskega groba v Ha C horizont pa negirajo trirobnje puščice, ki so nedvomno skitskega porekla. Med 68 skitskimi puščicami iz tega groba je večji del

Risba 8. 1, 2. Brinjeva gora. — 3. Velem St. Vid. — 4. Fontanella. — 5. Bologna — S. Vitale. — 6. Most na Soči (Sv. Lucija). — 7. Šmarjeta. — 8. Stična. — 9. Novo mesto. — 10—13. Šmarjeta. — 14—17. Vače. — 18. Maribor (vse 1 : 2 nar. vel.)

Bild 8. 1, 2. Brinjeva gora. — 3. Velem St. Vid. — 4. Fontanella. — 5. Bologna — S. Vitale. — 6. Most na Soči (Sv. Lucija). — 7. Šmarjeta. — 8. Stična. — 9. Novo mesto. — 10—13. Šmarjeta. — 14—17. Vače. — 18. Maribor (alles 1:2 der nat. Grösse)

starejših, nekaj pa mlajših variant; slednje (tab. X, 62) so relativno mlade. V ta zelo široki časovni okvir, ki ga nakazuje grob libenskega lokostrelca (časovni razpon med najstarejšim in najmlajšim predmetom obsega skoraj 400 let!), je postaviti tudi tul za puščice, ki je, kakor rečeno, izdelan natančno na isti način, kot so izdelane čelade skledastega tipa.

S tem, ko smo skušali v grobih obrisih ugotoviti čas, v katerem je bilo žebliččenje eden izmed načinov krašenja in oblaganja površin raznih predmetov, smo se neposredno dotaknili tudi za nas bistvenega vprašanja o starosti skledastih čelad. V zvezi s škocjanskim depojem, v katerem so

⁵⁰ V. Starè, l. c., str. 52, tab. III, 2, 2 a, b.

⁵¹ V. Starè, l. c., str. 52, tab. III, 4, 5.

našli tudi ostanke skledastih čelad, smo rekli, da je ta daritveni depo nastajal v času med starejšo fazo KŽG in med Ha C časovnim horizontom. Toda pri škocjanskem depolu si ne moremo odgovoriti na vprašanje, kdaj so vanj položili čelade skledastega tipa. Ugotavljamo le, da so skledaste čelade izdelovali in uporabljali že v času njegovega trajanja. To je vse-kakor manj, kot bi potrebovali za rešitev vprašanja o pojavu skledastih čelad, vendar dovolj za določitev njihovega idejnega porekla, ki korenini v KŽG.

Ko smo skušali nakazati časovni okvir za običaj žebličenja, smo pri-tegnili tudi skledaste čelade iz škocjanskega depola, ki sodi v okvir kulture nosilcev KŽG. Ob tem primeru smo se neposredno dotaknili tudi vprašanja časovne opredelitve skledastih čelad samih in predvideli, da je iskati njihov izvor verjetno že v KŽG. Vse kaže, da je imel, podobno kot običaj žebličenja, tudi tip skledastih čelad višek v starejši železni dobi. V tem časovnem okviru so skledaste čelade zlasti dobro dokumentirane v grobovih s Ha C značilnostmi. V grobu iz Malenc, kjer najdemo skledasto čelado starejše variante (varianta A), je ležala velika dolgotratna sulična ost, kateri moremo brez večjih pomislekov prisoditi Ha C značaj (tab. VI, 23). Iz tega groba sta zlasti pomembna dva trojna obročka deteljičaste oblike (tab. VI, 11, 12). Taki obročki, ki so najbrž služili kot razdelilci jermenov pri obleki, so po poreklu zelo stari. Najdemo jih že v starejši fazi KŽG, kar dokazuje žgani grob 50 z Brinjeve gore⁵² (ris. 8: 1, 2), kjer so našli taka obročka skupno z antropomorfnim amuletom, ki je po obliki zelo arhaičen, z iglo, ki ima močno odebeljen, tordiran vrat tipa Dobova, ter iglo, ki ima kijasto odebeljen vrat okrašen z vrezi preprogastega vzorca (Tepichmuster). Zanimivo je, da nastopajo na Brinjevi gori in na Malencah taki obročki paroma (v obeh primerih po dva), kar bi utegnilo pomagati pri tolmačenju njune ožje funkcije, ki je morda v zvezi z upodobitvijo obleke na glinasti statueti (ris. 8: 18), ki so jo izkopali v nekem žganem grobu v Mariboru,⁵³ ali pa na bronastih polplastičnih figuricah iz Tirolske⁵⁴ (tab. IV, 1). Prav tak trojni oziroma deteljičast obroček je znan tudi iz nekega žganega groba iz Fontanelle (ris. 8: 4).⁵⁵ Grobišče iz Fontanelle ima sicer značilnosti zgodnjega Ha B horizonta, vendar so v njem še prvine Ha A oblikovnega zaklada.⁵⁶ Za isti čas govori tudi podoben obroček, ki so ga izkopali v grobu 488 na grobišču S. Vitale v Bologni (ris. 8: 5), katerega časovno opredeljujejo zelo starinske lokaste fibule s tordiranim lokom.⁵⁷ Tudi primer takega trojnega obročka iz Velem St. Vida (ris. 8: 3)⁵⁸ podpira te ugotovitve, ne kronološke, kajti značaj najdbe iz Velem St. Vida tega ne dopušča, marveč glede kulturne pripadnosti, ki govori v prid nosilcev KŽG. Tri trojne obročke (ris. 8:6) so izkopali v žganem grobu 2356 v Mostu na

⁵² Izkopal S. Pahič; gradivo je pripravljeno za tisk.

⁵³ H. Müller-Karpe, *Chronologie*, S. 274, 275 (z navedeno literaturo), Taf. 120, 45.

⁵⁴ G. v. Merhart, *Mannus* 24, Heft 1—3, 1932, S. 57 sqq., Abb. 4, 7.

⁵⁵ H. Müller-Karpe, *Chronologie*, S. 262, Taf. 86, 35.

⁵⁶ H. Müller-Karpe, *Chronologie*; starejši elementi Taf. 86, 16, 17.

⁵⁷ H. Müller-Karpe, *Chronologie*, Taf. 64, G, 3.

⁵⁸ K. v. Miske, *Die prähistorische Ansiedlung von Velem St. Vid*, 1908, Taf. XXXVIII, 21.

Soči (Sv. Lucija).⁵⁹ Ta grob je vseboval še kelihasto posodo, tri kačaste in eno fibulo s sploščenim lokom, torej predmete, ki bi jih mogli postaviti že izven okvira Ha C časovnega horizonta. En trojni obroček (ris. 8: 7), ki je žal brez ožjih najdiščnih podatkov, so izkopali v nekem grobu v okolici Smarjete.⁶⁰

Malenški grob s skledasto čelado ima neko daljno povezavo tudi z grobom iz Stične, v katerem so našli oklep, seveda kolikor pritegnemo k primerjavi bronaste uteži (tab. VI, 14—20),⁶¹ ki so bile najbrž obešene na koncih jermenov, s katerimi so spenjali ali zavezovali obleko. Podobne kovinske uteži niso redke in prav gotovo ni naključje, da so podobno bronasto utež našli tudi v grobu lokostrelca na Libni (tab. X, 28). Grob z oklepom iz Stične časovno opredeljuje med drugim tudi večglava bronasta igla s trombo v Ha C horizont,⁶² v tem grobu pa so našli tudi meč tipa Mörieger,⁶³ ki povezuje v kulturnem smislu ta grob z najmlajšim oblikovnim zakladom KŽG.

V isti časovni horizont kot grob z oklepom iz Stične je postaviti grob z oklepom iz Novega mesta, v katerem so našli tudi štiri bronaste uteži (ris. 8: 9).⁶⁴

V kakšni zvezi so obravnavani trojni obročki s podobnima primeroma z Libne (tab. X, 1, 2), je težko reči, čeprav bi utegnili biti funkcija libenskih primerov (tudi tu sta dva!), če že ne ista, pa vsaj podobna, to se pravi v zvezi s spenjanjem. Prezreti pa ne smemo še trojnega obročka iz tržiškega depoja (tab. XII, 2), v katerem so ležali predmeti, ki v večji meri sodijo v Ha C horizont.⁶⁵ Podobno funkcijo kot libenska primera so utegnili imeti bronasti obročki z izrastki in prečko, ki so jih našli v grobu 278 iz Este.⁶⁶ Ta grob je postaviti v izraziti Ha C horizont, dasiravno so v njem našli tudi gradivo, ki ima starejše poteze. Rahlo oporo za časovno vrednotenje skledaste čelade iz Rovišča (tab. V, 2) daje skodela, ki so jo našli v istem grobu (tab. V, 1). Skodela je oblikovna inačica tipa Stillfried-Hostomice, torej element oblikovnega zaklada KŽG. V kompleksu KŽG je iskati tudi izvor dekoracije: poševno nažlebljen največji obod posode. To

⁵⁹ C. Marchesetti, *Bullettino della Società Adriatica di Scienze naturali*, Trieste 1895, pag. 104, Tav. XXIV, 27.

⁶⁰ Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 4344. Bronasti trojni obročki so znani še iz naslednjih najdišč: Oberleiserberg (E. Nischer-Falkenhof. H. Mitscha-Märheim, *Mitt. d. prähist. Komm. d. Akad. d. Wiss.*, Bd. II. 6. Wien 1951, Taf. VI. 10); Krivi dol — Radanja (po podatkih, ki mi jih je posredoval Dr. V. Lahtov, Muzej Ohrid); Gorica (Wiss. Mitt. aus Bosnien und d. Herzegowina, 1902, S. 36, Abb. 76); Heraeum (Ch. Waldstein, *The Argive Heraeum*, Boston avol. New York 1905, Pl. XCII, Nr. 1555). Muzej v Volosu (Grčija) hrani dva bronasta trojna obročka iz Pherai-ja, katera so našli v tamkajšnjem Zeusovem svetišču med daritvenimi predmeti, ki sodijo v geometrično in arhaično obdobje (10. — 6. stol. pred n. št.). Za ta podatek se zahvaljujem g. dr. F. Taute-Stein, Tübingen.

⁶¹ R. Ložar, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, Ljubljana 1957, str. 76 (zap. št. 18), pod. 4: 5.

⁶² R. Ložar, l. c., str. 75 (zap. št. 9), pod. 2: 2.

⁶³ R. Ložar, l. c., str. 74 (zap. št. 5), tab. III, 5.

⁶⁴ S. Gabrovec, *Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1*, Ljubljana 1960, str. 30, sl. 8: 12.

⁶⁵ W. Schmid, *Archäologischer Bericht aus Krain. Jahrbuch für Altertums-kunde*, Bd. IV, Wien 1911, S. 105 sqq.

⁶⁶ H. Müller-Karpe, *Chronologie*, S. 267, Taf. 102, 6.

nas pri časovnem vrednotenju roviškega groba ne sme motiti. Trdoživost skodel take ali zelo podobne oblike smo delno ugotovili že pri grobovih iz Kranja⁶⁷ in Mengša.⁶⁸ Tudi način krašenja največjega oboda posode z žlebi se kot tradicija KŽG nadaljuje v mlajši čas, saj je v navadi še na začetku Ha D horizonta. V obdobju Ha C najdemo tak okras na skodelah iz groba z oklepom iz Novega mesta.⁶⁹ V širši časovni okvir novomeškega groba z oklepom bi vsaj delno mogli postaviti tudi neki grob iz Libne,⁷⁰ v katerem so našli poleg drugih predmetov še terino z nažlebljenim največjim obodom, skodelo s tako okrašenim ustjem in veliko čolničasto fibulo. Končno moramo opozoriti še na grob 1 gomile I prav tako iz Libne (tab. XIII, 1 do 30).⁷¹ Ta je med drugim vseboval tudi terino s poševno nažlebljenim največjim obodom ter raste in čolničaste fibule, ki bi jih mogli postaviti na sam začetek Ha D časovnega horizonta.

Dobro oporo za časovno opredelitev skledastih čelad imamo v inventarju groba 5 gomile VI iz Brezij pri Mirni peči (tab. VI, 1–6).⁷² Časovna slika tega groba je jasna. Dana je z bronasto lokasto fibulo, ki ima nogo tipa »Glasinac« (tab. VI, 2) in z večglavo bronasto iglo z dvema trombama (tab. VI, 4), skratka s predmetoma, ki že sama po sebi označujeta Ha C horizont. Ta časovni termin zastopa tudi ostanek dolge železne sulične osti (tab. VI, 5). Bronasta sulična ost (tab. VI, 3), za katero ni gotovo, da pripada inventarju groba s skledasto čelado,⁷³ bi mogla biti zapuščina pozne KŽG. Če pa je bila bronasta sulica dejansko inventar groba s skledasto čelado, ne pomeni to ničesar, kar bi moglo zmanjšati ostrino časovne opredelitve brezjanskega groba. Nasprotno. Omenjena bronasta sulica bi še bolj opravičila povezavo brezjanskega groba z dvojnim grobom iz Strelca pri Šmarjeti, kjer so izkopali prav tako bronasto sulično ost (tab. XI, 4) in brezjanski silno podobno bikonično, z bronastimi žeblički okrašeno posodo (tab. XI, 1).

Zelo važno oporo za časovno vrednotenje skledastih čelad, hkrati pa za naš bronasti kipec iz Lestine pri Vačah imamo v grobu, ki ga je izkopal leta 1882 v neki gomili na Magdalenski gori K. Dežman.⁷⁴ Po Hochstetterjevem sporočilu je v tem grobu ležala s črnimi pasovi poslikana, rdeče žgana kelihasta posoda na nogi (ris. 7), ki je bila pokrita s plitkim bronastim krožnikom (tab. IX, 5). V tem žganem grobu so našli še bronast, pod rahlo navzven zavihanim ustjem s široko borduro vrezov okrašen kotliček s križnimi atašami (tab. IX, 1, 1 a) in veliko bronasto dvojnopet-

⁶⁷ S. Gabrovec, 900 let Kranja (spominski zbornik), Kranj 1960, tab. I, 4.

⁶⁸ S. Gabrovec, Mengeški zbornik (800 let Mengša), I. del, Ljubljana 1954, str. 10, 11, tab. I, 5.

⁶⁹ S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1, Ljubljana 1960, str. 32 (zap. št. 12), sl. 9, 1–3.

⁷⁰ H. Müller-Karpe, Zum Beginn der Kahnfibel mit profiliertem Fuss, Arheološki vestnik IV/1, Ljubljana 1953, str. 54 sqq., tab. 1. — F. Starè, Arheološki vestnik V/1, Ljubljana 1954, str. 31, 32.

⁷¹ Izkopavanje Posavskega muzeja, Brežice leta 1954; neobjavljeno.

⁷² K. Kromer, Brezje, Arheološki katalogi Slovenije, vol. II, Ljubljana 1959, str. 21, 22, tab. 18, 1–9, tab. 19, 1–4. Kačasta fibula tab. 19, 4 verjetno ne sodi k inventarju tega groba; glej tudi citirano opombo M. Hoernesa na str. 22.

⁷³ K. Kromer, l. c., str. 21, dopušča možnost, da gre za inventar dveh grobov.

⁷⁴ Glej opombo 26.

ljasto vozlasto fibulo s trikotno nogo (tab. IX, 2), na katero sta bili zapeti dve masivni bronasti, z vrezi okrašeni zapestnici (tab. IX, 3, 4). V bronastem kotličku je ležal večji odlomek spodnjega dela bronaste čelade (tab. IX, 6; rekonstrukcija čelade ris. 6), ki je imela na spodnjem delu oglavja v izbokli tehniki izdelan figuralni friz, ki prikazuje korakajoče vojščake, pokrite s skledastimi čeladami ter oborožene s po dvema sulicama in z okroglim ščitom (tab. IV, 4). Med vojščaki so bila upodobljena drevesa. Zgornji deli krajev čelade so bili okrašeni z nizom iztolčenih pik in s širokim pasom, ki v izbokli tehniki ponazarja shematizirani rastlinski motiv. V tem grobu verjetno ni bil pokopan le bojevnik, najbrž je bila pokopana tudi ženska, na kar namiguje zlasti zapestnici, lahko pa tudi fibula, na katero sta bili vdeti. Če ta domneva drži, se kljub temu časovna opredelitev odlomka čelade, na katerem so upodobljeni vojščaki s skledastimi čeladami, bistveno ne spremeni.

Čelada sodi k precej starinskemu tipu ulitih in s tolčenjem dokončno oblikovanih primerov in je utegnila biti po obliki zelo podobna tisti, ki so jo našli v depoju iz Tržišča pri Cerknici⁷⁵ (tab. XII, 1) in katero sem upošteval pri rekonstrukciji obravnavane magdalenske čelade (ris. 6). Da sta si magdalenska in tržiška čelada po nastanku zelo blizu, govori ista tehnika izdelave, kajti tudi tržiška je bila najprej ulita, nato pa tolčena, kar pri obeh dokazuje tudi iztolčena dekoracija; pri tržiški: voluti in med njima zvrnjen motiv palmete. Tržiški depo da še rahlo slutiti odmev oblikovnega zaklada KŽG, kar v prvi vrsti dokazuje bronasta sekira z okrašenimi visoko stoječimi plavutmi (tab. XII, 3), katero lahko uvrstimo k iztočnicam pozne bronaste dobe, podobno kot neko bronasto tulasto sekiro iz Kranja.⁷⁶ Težišče tržiškega depoja je v predmetih, ki sodijo v Ha C horizont, za kar govorijo železne tulaste in plavutaste sekire (tab. XII, 4 do 6), dolgolistnate železne sulične osti in take z dolgimi tulci (tab. XII, 7–10) in železne konjske žvale (tab. XII, 12–14). Bronast trojni obroček (tab. XII, 2) predstavlja neposredno zvezo z grobom s skledasto čelado iz Malenc, katerega smo opredelili v Ha C horizont. Magdalensko čelado bi mogli postaviti v bližino čelad iz petih delov, za kar govori motiv prepletajočih se palmet, ki je upodobljen tudi na spodnjem delu krajev čelade iz Novega mesta.⁷⁷ Ta je ležala v grobu z oklepom in sodi v oblikovni zaklad starejše železne dobe, v časovni okvir 7. stoletja. V ta čas je opredeliti tudi ostale najdbe iz obravnavanega magdalenskega groba z odlomkom figuralno okrašene čelade, tako bronast kotliček (tip C po Merhartu),⁷⁸ fibulo z zapestnicama in bronast krožnik. Za slednjega imamo paralelo v grobu s čelado iz petih delov z Vač,^{78a} z njim je bila pokrita rdeče žgana kelihasta

⁷⁵ W. Schmid, Archäologischer Bericht aus Krain, Jahrbuch für Altertums-kunde, Bd. IV, Wien 1911, S. 108, Fig. 25, 26.

⁷⁶ F. Starè, Arheološki vestnik III/2, Ljubljana 1952, str. 298, ris. 1

⁷⁷ S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1, Ljubljana 1960, str. 30, 37 sqq., sl. 8, 1 a.

⁷⁸ G. v. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen, Festschrift d. röm.-germ. Zentralmuseums in Mainz, Bd. II, 1952, S. 5, 64, 65.

^{78a} Ob tej priložnosti popravljam neljubo pomoto, ki se je vrinila v opombo 45 na str. 125 moje knjige Prazgodovinske Vače (Univerza v Ljubljani — Arheološki seminar, Ljubljana 1954) in na katero je opozoril S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1, Ljubljana 1961, str. 40, opomba 27. Inventar groba z Vač,

posoda, podobno kot v grobu z Magdalenske gore. V omenjenem grobu z Vač so našli še dolgotratno sulično ost (dolžina 55 cm!), železno sekiro, železne žvale in štiri v obliki križa predrte bronaste razdelilce jermenov, skratka inventar, ki prepričljivo govori za Ha C horizont.

S temi primerjavami bi bila v glavnem utemeljena časovna opredelitev magdalenskega groba, tako da nam skoraj ni treba še posebej obravnavati časovno pripadnost obeh masivnih in okrašenih bronastih zapestnic ter velike dvojnepetljaste vozlaste fibule, ki bi jo lahko označili kar za klasičen izdelek 7. stoletja. Isto obdobje potrjuje tudi okrašeni bronasti kotliček.

Izven območja strnjene razprostranjenosti skledastih čelad stoji šest grobov iz Hallstatta. Če pregledamo spremno gradivo teh grobov, je kronološka slika, ki smo jo dobili na podlagi grobnih enot s skledastimi čeladami iz Slovenije, potrjena. Za to govorita v prvi vrsti groba 799 (tab. VIII, 6—8)⁷⁹ in 78 (tab. VIII, 9—12),⁸⁰ ki sta časovno fiksirana s tipom, večglave igle s trombo, ki je značilna za izraziti Ha C horizont. Tudi fibula očalarka iz groba 175, v katerem so našli ostanke skledaste čelade (tab. VIII, 1—5), sodi v ta časovni okvir.⁸¹ Kolikor moremo presojati odlomek falere, ki so ga našli v grobu 462 b⁸² halštatskega grobišča kot ostanek skledaste čelade (?), se naša kronološka slika ne spremeni, kajti inventar tega groba ima vse značilnosti Ha C časovnega horizonta. Preostala dva groba s tipom

kjer je ležala čelada iz petih delov, je v moji knjigi Prazgodovinske Vače *popolnoma točen* (F. Starè, Prazgodovinske Vače, Ljubljana 1954, str. 125, zap. št. 21), le opomba bi se morala glasiti: F. v. Hochstetter, Denkschriften d. mathem.-naturwiss. Classe d. kais. Akademie d. Wiss., Bd. XLVII, Wien 1885, S. 168, Fig. 14 a—f. To pa seveda ne spremeni resnice o inventarju tega groba, ki sem ga uporabil v svoji kronologiji Vač, in ki sem ga povzel po citiranem Hochstetterjevem poročilu, ki pravi: »Bei dem einen Skelet lag neben dem Kopf ein Helm aus Bronze, der aus mehreren Blechstücken zusammengenietet ist, eine von den früher bei Watsch gefundenen zwei Helmen wesentlich verschiedene Form, die später beschrieben werden soll, ferner eine Lanzenspitze und ein Hohlkelt aus Eisen, beide von besonderer Grösse. Die sehr gut erhaltene Lanzenspitze hat die ungewöhnliche Länge von 55 cm und ein schmales nur bis zu 5,5 cm breites Blatt, mit einer starkem vierkantigen der ganzen Länge des Blattes nach verlaufenden Mittelrippe (siehe Fig. 14). Der eiserne Hohlkelt, der in diesem Falle als Waffe- oder als Genie-Werkzeug aufgefasst werden muss, ist 19,5 cm lang und an der Schneide 6,5 cm breit. Durch den in das Holz eingedrungenen Eisenrost ist der oberste Theil des Stieles, der eine knieförmige Biegung erkennen lässt, erhalten. Der Hohlkelt zeigt an einer Seite ein äussert feines Gewebe, in Brauneisenstein umgewandelt, beinahe über seine ganze Fläche ausgebreitet. Weiter fanden sich zu den Füßen des Kriegers die Bruchstücke einer eisernen Pferdetrense und 4 radförmige durchbrochene Bronzeverzierung mit Schlupfen rückwärts, die am besten als Theile eines Pferdegeschirres gedeutet werden können. Zur Seite des Skeletes stand eine rothe Thonurne mit einer flachen Bronzeschüssel bedeckt.« Teh okoliščin, ki odločno govorijo za izraziti Ha C horizont, S. Gabrovec v svoji študiji ni upošteval. Omenjeni grob iz Vač nas zanima zlasti zaradi ugotovitve, da je bila tudi v tem grobu rdeče žgana posoda na nogi pokrita s plitkim bronastim krožnikom, podobno kot v grobu iz Magdalenske gore, kjer so našli tudi fragment figuralno okrašene čelade. Oba groba imata v svojem inventarju stične točke in vse značilnosti Ha C časovnega horizonta.

⁷⁹ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 159, Abb. 125, Taf. 164, 4, 5, 6.

⁸⁰ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 51, Abb. 18, Taf. 2, 1—4.

⁸¹ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 65, Taf. 18, 7—10.

⁸² K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 109, Taf. 77, 1—10.

skledaste čelade iz Hallstatta (grob 766 in 811) nimata gradiva, ki bi omogočilo ostro časovno opredelitev. V grobu 766⁸³ so našli razen ostankov skledaste čelade še bronasto vretence (tab. VIII, 13—15), v grobu 811⁸⁴ pa dolgolistnato železno sulično ost (tab. VIII, 16—21); tudi v teh dveh primerih bi mogli vsaj delno sklepati, da gre za Ha C časovni horizont.

*

S časovno opredelitvijo odlomka figuralno okrašene čelade z Magdalenske gore smo se neposredno približali tudi času, ko je bil izdelan bronasti kipec iz Lestine pri Vačah. Ne da bi upoštevali nezanesljivo ustno sporočilo o ostalih pridevkih, ki so ležali v grobu s kipcem, moremo reči, da je bil kipec izdelan v času uporabe skledastih čelad. Ta kronološki pojem pa bi bil vsekakor preširok in bi dopuščal le možnost okvirne časovne opredelitve, ki bi v tem primeru obsegala čas med škocjanskim depojem in najmlajšimi grobovi s takimi čeladami. To pa bi utegnilo znašati najmanj 200 let! Do istega ali pa še obsežnejšega časovnega okvira, v katerega bi bilo moč postaviti naš kipec, bi prišli, če bi upoštevali običaj žebliččenja. Toda obe poti, katerih smo se poslužili, sta pokazali običaj žebliččenja in »modo« skledastih čelad kot kompleksen pojav, ki je bil specifičen za starejše železnodobno obrtništvo tistega dela jugovzhodnega predalpskega prostora, ki leži med savsko prelomnico in Gorjanci. Tako nam v tem smislu bronasti kipec z Lestine pri Vačah ni več nerazumljiv tujec. Podobno kot vojaki pešci s takimi čeladami na figuralnem frizu magdalenske čelade ali pa grobovi vojščakov s takimi čeladami, ki so bili pokopani v gomilah na označenem prostoru med Savo in Gorjanci, je tudi kipec z Vač droben izrez iz resničnega življenja naše prazgodovine.

Ker pa za vsakim izdelkom stoji ustvarjalec, posegamo z našim kipcem tudi do njega. S tem v zvezi je pred nami dvojje vprašanje: kaj kipec predstavlja in kakšne so njegove umetnostne prvine. Prvo vprašanje zadeva vsebino in namen kipca, drugo vprašanje pa duhovni horizont ustvarjalca.

Na prvo vprašanje ni mogoče odgovoriti z vso ostrino. Upodobitev bojevnika utegne biti v našem primeru simbolična. Toda tudi konkretnost je na dlani, vsaj kar zadeva objekt upodobitve. Kipec ne ponazarja le nekega vojščaka v splošnem smislu, ker konkretizira njegovo oborožitev. Gre za suličarja, ki je pokrit s posebnim tipom čelade — s skledasto čelado. Osnovne značilnosti te čelade (falere) so v proporcijah karikirane, poudarjene s povečavo, iz česar bi mogli sklepati, da je umetnik storil to *hoté* in želel s tem povedati, da pri upodobitvi ne gre za nekega bojevnika na splošno, ampak za prav tistega, ki ima skledasti tip čelade. Tu nam priskočita na pomoč situla iz Certose in odlomek figuralno okrašene čelade z Magdalenske gore. Oba primera povesta, da so take čelade nosili pešci-suličarji (tab. IV, 2; IX, 6; IV, 4). Stvar postane jasnejša ob ugotovitvi, da je vojščak, ki ga ponazarja naš kipec, držal v desnici sulico. Tudi v grobovih s takimi čeladami so sulice običajne in tipični grobni pridevek. Konjske opreme v teh grobovih ne najdemo, kar dopušča sklep, da pri

⁸³ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 156, Taf. 164, 1—3.

⁸⁴ K. Kromer, Hallstatt, 1959, S. 160, 161, Taf. 168, 17—22.

oborožitvi s skledastim tipom čelad in s sulicami ne gre za vojščaka konjenika, ampak za *vojščaka pešca*.

Tej ugotovitvi se pridruži še druga, če si zastavimo vprašanje: kaj ponazarja ta vojak-pešec, ki se z levico drži za erigirani falos? Upodabljanje falosov ni neznano niti v širšem niti v ožjem časovnem okviru, kamor sodi naš kipec. Polplastični kipec rokoborca iz Tirolske⁸⁵ (tab. IV, 1) in desni rokoborec na situli z Magdalenske gore⁸⁶ (tab. IV, 9) imata prav tako erigiran falos. Pri upodobitvi z Magdalenske gore erigirani falos najbrž nakazuje zmagovalca upodobljenega dvoboja, to se pravi, da je falos tu element, ki tolmači upodobitev. Tudi vojščak, ki ga prikazuje kipec z Vač, se drži za falos (kakor rečeno, je bil ta iz neke druge snovi in ne bronast ter je izpadel), kar bi lahko tolmačili kot kretnjo, ki kaže na zmagovito dejanje, ki se je že izvršilo, torej ne nakazuje le zmagovalca, kakor primer na situli z Magdalenske gore, ampak ga že prikazuje. To potrjuje tudi dejstvo, da vojščak miruje in ni upodobljen v pozi bojevanja. Vojščak iz Circoli di Correchio (tab. IV, 8),⁸⁷ ki bi utegnil služiti za primerjavo, se sicer ne drži za erigiran falos, ampak ima v pozdrav dvignjeno desnico, kar bi lahko pomenilo, da je že zmagal. Isto govori bronasti kipec moža iz San Francesco-Bologna⁸⁸ (tab. IV, 7); žal, je kipcu odlomljena desnica, v kateri je najbrž držal neko orožje. Ustrezna paralela kipcu z Vač v opisanem smislu ponazoritve zmagovalca je bronast kipec iz nekega neznanega najdišča na Dolenjskem⁸⁹ (ris. 2). Bojvnik, zelo verjetno gre tudi v tem primeru za suličarja, se z levico drži za erigirani falos, na glavi pa ima avreolo — znak zmagovalca, ki pove, da je bilo zmagovito dejanje že izvršeno. Ne da bi globlje razglabljali o tem kipcu, je vendarle umestno poudariti, da najdemo zelo podobne upodobitve glav z avreolami na rtastih fibulah z masko,⁹⁰ ki so specifične za materialno kulturo zlasti belokranjskih Japodov 6. in 5. stoletja.

Če se dotaknemo drugega vprašanja, ki zadeva umetnostne prvine kipca z Vač in neposredno s tem duhovni horizont ustvarjalca, potem se je umestno vsaj načeloma zaustaviti ob izhodišču takega opredeljevanja. Fragmentarni poskusi stilnega vrednotenja prazgodovinskih umetnostnih spomenikov iz Slovenije kažejo, da je tudi ta smer proučevanja postala zlasti v zadnjem času aktualna.⁹¹ Aktivnost takega proučevanja korenini

⁸⁵ G. v. Merhart, Mannus, Zeitschrift für Vorgeschichte, Bd. 24, Heft 1—3, 1932, S. 57, Abb. 4.

⁸⁶ F. Starè, Zbornik filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, pril. IV.

⁸⁷ O. Montelius, La civilisation primitive en Italie, Italie Centrale, Pl. 179, 1 b.

⁸⁸ O. Montelius, op. cit., Italie Septentrionale, Pl. 70, 15.

⁸⁹ Narodni muzej v Ljubljani, inv. št. P 11414 — neobjavljeno.

⁹⁰ Treasures of Carniola, New York 1934, Vinica grobovi 27 (Pl. XII, 54), 90 (Pl. XIV, 68), 79 (Pl. XIV, 65), 120 (Pl. XV, 73), 155 (Pl. XVII, 80), 270 (Pl. XIX, 103), 294 (Pl. XX, 107).

⁹¹ V. Molè, Umetnost situle iz Vača, Starinar, Beograd 1925, str. 79 sqq. — R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana 1934, sl. 34 sqq. — R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana 1937, str. 11 sqq. — F. Starè, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem, Arheološki vestnik III/2, Ljubljana 1952, str. 173 sqq. — F. Starè, Bronasti figuralni ročaj iz Brežic, Arheološki vestnik IV/2, Ljubljana 1953, str. 197 sqq. — F. Starè, Meč z okrašeno nožnico iz Cveteža, Arheološki vestnik IV/2, Ljubljana 1953, str. 203 sqq. — F. Starè, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik filozofske fakultete II, Ljub-

v spoznanju, da se moramo po tej poti približati umetnostnim izrazom posameznih arheoloških dob, zakonitostim umetnostnega razvoja, posredno s tem pa se moremo približati tudi miselnemu in duhovnemu profilu takratnega človeka, ki so ga brusili pogoji in oblike življenja, v katerih je živel.⁹² S širšega pogleda evropske upodabljajoče umetnosti, ki je le del obsežnega izraza človekovih duhovnih prizadevanj, moremo ugotavljati nekaj zaključenih stopenj, ki si sledijo od prvih ohranjenih stvaritev paleolitskega človeka do danes. Te stopnje se med seboj prepletajo, z dosežki pa bogate naslednje. Vsako stopnjo označujejo določene posebnosti, ki so pogojene v okolju ter v razumskih in duhovnih prvinah ustvarjalcev. Pri vsaki stopnji, ki v arheoloških dobah obsega stoletja, včasih tudi tisočletja dolg razvojni proces, moremo ugotavljati v osnovi relativno podobne razvojne tendence stilnega oblikovanja. Na začetku teh je vedno linearnost, ki ji sledi plastičnost in nato slikovitost, kar moremo, preneseno v ustrezni svetovni nazor, označiti kot idealizem, realizem in naturalizem. Navedeni termini stilnega opredeljevanja in termini, ki tolmačijo človekov idejni pogled na svet, so rezultat proučevanja zahodnoevropskih umetnostnih spomenikov, ki so nastali zlasti po pojavu krščanstva.⁹³ Te termine moremo zaradi njihove utemeljenosti v večji meri uporabiti tudi za stilno vrednotenje prazgodovinske umetnosti.

Da zagotovimo takemu vrednotenju pravilnost, moramo upoštevati še važen činitelj: *relativnost*, to se pravi, na določen čas vezano stopnjo umetnostnega razvoja. Na noben način ne moremo namreč primerjati umetnino neke prazgodovinske dobe, npr. dobe A, ki je vznikla iz idealističnega pojmovanja in ima linearne tendence oblikovanja, z umetnino mlajše, njej sledeče dobe B, ki kaže na začetku podobne tendence stilnega razvoja kakor doba A. Med linearnostjo dobe A in med linearnostjo dobe B obstaja velik razloček! Linearnost dobe B ima v sebi naprednejše prvine, kakor jih ima linearnost dobe A, ker leži med njima razvoj z dosežki, ki je zapaden v plastičnem in temu sledečem slikovitem stilnem izražanju dobe A. Skratka, umetnostne pridobitve celotnega razvoja dobe A so v celoti obsežene v linearnem stilu dobe B. Prav v tem obstaja relativnost, zato bi morala biti naloga stilnega vrednotenja v okviru posameznih dob tudi ugotavljanje razločkov med načini linearnega, plastičnega ali slikovitega

ljana 1955, str. 105 sqq. — F. Starè, Ob razstavi neznanih avtorjev. Naša sodobnost, X, 7, Ljubljana 1962, str. 639 sqq. — J. Kastelic, Likovni svet, Ljubljana 1951, str. 187 sqq. — J. Kastelic, Umetnost situl od Pada do Donave, Umetnost alpskih ilirov in Venetov (Katalog razstave), Ljubljana 1962, str. 31 sqq.

⁹² F. Starè, Prazgodovinske Vače, Univerza v Ljubljani, Arheološki seminar, Ljubljana 1954, str. 16—21 (str. 160—164).

⁹³ V zvezi z morfologijo stila je omeniti zlasti: M. Dvořák, Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur abendländischen Kunstentwicklung, München 1924. — I. Cankar, Uvod v umevanje likovne umetnosti (Sistematika stila), Ljubljana 1926 (dopolnjena izdaja Ljubljana 1959). — A. Riegel, Spätromische Kunstindustrie, Wien 1927. — F. Wickhoff, Über die Einleitung der Kunstgeschichte in Hauptperioden; Die Schriften F. Wickhoffs, Bd. II, Berlin 1913, S. 446 sqq. — H. Focillon, Vie de formes, Paris 1934. — H. Lützel, Grundstyle der Kunst, Berlin-Bonn 1934. — H. Read, Icon and Idea. The Function of Art in the Development of human Consciousness, London 1955.

izražanja, s čimer bi odkrili elemente, ki stojijo izven omenjene relativnosti in na podlagi katerih bi mogli dokončno sklepati ne le o razvojnih stopnjah, ampak tudi o težnjah ljudske psihe in duha sploh.

Kipec z Lestine pri Vačah ponazarja golega moškega, ki je pokrit s čelado in opasan z opasačem (tab. I, II, III). Kipec je spredaj bolj podrobno modeliran kot zadaj. Roki sta zaposleni. V komolcu rahlo skršena desnica je držala sulico, levica pa erigirani falos. Nogi sta razkoračeni; leva nekoliko bolj, kar daje vtis, da počiva večji del teže upodobljenega vojščaka na desni nogi. Proporcije telesa niso skladne. Glava in roki (dlani) so v primeri z višino telesa prevelike, so pa med seboj v ustreznem sorazmerju. Če bi upoštevali velikost glave kot osnovno mero za velikost upodobljenega človeka (n. pr. 1:5), bi moral biti kipec visok 10,5 cm, je pa le 6,4 cm.

Proporcije glave so pravilne in ustrezajo proporcijam rok (dlani). Sodeč po velikosti vdolbine, v katero je bil vložen falos, je bil tudi ta (v erigiranem stanju) v sorazmerju s proporcijami glave in dlani. Ugotovitev, da so glava, dlani in falos upodobljeni povečano, je razumljiva, zlasti če upoštevamo, da ponazarjajo ti deli telesa glavno vsebino upodobitve. Isto velja za čelado, ki je hoté prekomerno karikirana s povečavo faler. Glava, čelada in desnica, ki je držala sulico, povedo, da je upodobljeni hoplit, levica s falosom pa, da je ta hoplit zmagovalec. Disproporciji torej v poudarjanju vsebine upodobitve in v želji, označiti značaj vojevanja upodobljenega vojščaka; isto velja tudi za opasač, ki je splošna oznaka borca.

Glava kipca ima naznačene vse bistvene oblike brez prekomernega pretiravanja ali okrnjevanja, tako da je ohranjeno sorazmerje, ki daje vtis realnosti. Čeprav je glavica majhna, dolžina obraza znaša komaj 11 mm, je umetnik skušal upodobiti tudi bistvene podrobnosti, kolikor je to pač dopuščala miniatura. To opazimo n. pr. iz čelne strani, posebno pri oblikovanju nosa, ki je spodaj razširjen in kjer sta upodobljeni nosnici. Isto velja za oči, ki sta proporcionalni in anatomsko pravilno postavljeni tako, da je med njima prostor še za eno dolžino očesa. Usta so naznačena z vrezom, ki ni popolnoma raven in je rahlo srčasto ukrivljen (!), ustnici pa sta ponazorjeni z zelo drobnima odebelitvama. Desni kot ust je komaj opazno ukrivljen navzgor, kar daje vtis rahlega nasmeha, ki pa nima značaj »arhaičnega nasmeha«. Oči (zrkli) sta ustrezno izbočeni, podobno kot veke in obrvi, ki niso nakazane le z vrezi. Tudi izboklost lic in brade ustreza realnosti. Dasiravno sta uhlja komaj naznačena z izboklino, sta v ustreznem razmerju do obraza in anatomsko pravilno postavljena v višino nosa. To opazimo posebno dobro iz profila, kjer ugotavljamo pravilno pozicijo nosa in ustrezno velikost, ki je natanko polovična dolžina obraza. Tudi nekateri drugi deli telesa kažejo, da se je umetnik hotel približati naravnim oblikam. Gre zlasti za odlično upodobljeni musculus deltoideus na desni rami, za biceps desne roke in za muskulaturo leve podlakti. Realnim oblikam presenetljivo ustrezata tudi pateli ter muskulatura nad koleni obeh nog, kjer moremo v okviru quadricepsa ločiti celo vascus medialis in lateralis ter rectus femoris! Na obeh nogah je realnim oblikam ustrezno

upodobljen tudi triceps sure. Upodobljeni sta tudi prsni bradavici, od katerih pa je desna prekomerno poudarjena. Leva dlan, ki je v primerjavi z velikostjo kipca povečana, ustreza naravnim oblikam, medtem ko je desna, v prijem zaokrožena dlan z dvignjenim palcem, skoraj amorfna. To pa je bolj posledica njene funkcionalnosti (v dlani je tičala sulica!) kot pa umetnikovega neznanja.

Ugotavljamo še to, da bojevnik nima las. To opravičuje običaj striženja ali britja las, kar potrjuje tudi večidel znanih upodobitev iz časa in prostora, kamor sodi naš kipec.⁹⁴

Na podlagi teh ugotovitev bi mogli reči, da ima kipec iz Lestine pri Vačah poteze, ki govorijo za *plastične tendence oblikovanja*, to se pravi za *realistično smer upodabljanja*. Še posebno potrdilo za to imamo v obrazu kipca, ki ni šabloniziran. Poteze obraza so tako individualne, da moremo misliti vsaj na podobnost z osebo, ki jo kipec ponazarja, če že ne celo na portret! Nekaj opore za to nam daje tudi prejšnja ugotovitev, da je umetnik hoté upodobil bojevnika s specifično oborožitvijo in ne bojevnika v širšem smislu.

Na podlagi časovne opredelitve skledastih čelad in na podlagi upodobitev takih čelad smo prišli do zaključka, da je kipec z Lestine pri Vačah postaviti v čas med nastajanjem škocjanskega depoja in med najmlajšimi grobovi s skledastimi čeladami. Časovni razpon 200 let, ki je s tem nakazan tudi za naš kipec, pa se skrči z upoštevanjem njegovih stilnih prvin. Plastična smer oblikovanja in realizem, ki je s tem v zvezi, sta v času prvih faz nastajanja škocjanskega depoja nemogoča, kajti takrat (v obdobju KŽG) upodabljanje še ne doseže stopnje realizma. Realistična smer se v umetnosti zadnjega tisočletja prične uveljavljati šele nekako s 7. stoletjem, kar izpričujejo tudi toreutične upodobitve zlasti na situlah in na pasnih sponah jugovzhodnega predalpskega prostora in severnega dela Apeninskega polotoka. Ta realistična smer, ki ima na označenem prostoru svoje specifičnosti, se uveljavlja še v 6. stoletju in preneha okoli prve polovice 5. stoletja. Ob stilni analizi posameznih primerov, ki sodijo v ta realizem in ki niso istočasni, moremo ugotavljati razložke, ki utegnejo biti le posledica razvoja te stilne smeri.⁹⁵

Tu pa se moramo povrniti na omenjeno ustno sporočilo, ki pravi, da je v grobu s kipcem z Vač ležala tudi dolga železna sulična ost, kar bi govorilo v prid 7. stoletja. Vsega upoštevanja vreden je s posnetkom dokumentirani bronasti okov podstavka za kipec (ris. 1; sl. 2: 2), ki je okrašen z rastlinskim motivom, katerega srčasti listi močno spominjajo na okras

⁹⁴ Na teroutičnih upodobitvah starejše železne dobe alpskega in predalpskega prostora ter severnega dela Apeninskega polotoka so moški navadno brez las in obriti. Izjema je levi jezdec z vihrajočimi lasmi iz konjeniškega dvovoja, ki je upodobljen na pasni sponi z Vač (Wurmbrand, MAC, Wien 1884. S. [40], Taf. IV. F. Starè, Arheološki vestnik III/2, Ljubljana 1952, str. 177 sqq., tab. III) in desni godec, ki sedi na biselliju, upodobljen na tretjem frizu certoške situle — ta ima brado. Na prilogi B v katalogu Umetnost alpskih llirov in Venetov, Ljubljana 1962, je ta podrobnost pomotoma izpuščena.

⁹⁵ F. Starè, Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem, Arheološki vestnik III/2, Ljubljana 1952, str. 200. — F. Starè, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, str. 125—135.

bronaste skodelice iz stiškega groba z oklepom, za katerega smo že poprej nakazali časovni okvir 7. stoletja.⁹⁶

Če bi se ozrli na umetnostno tvornost 7. stoletja drugod po Evropi, zlasti pri Grkih in Etruščanih, bi vsaj v principu ne mogli ugotoviti naprednejšega likovnega izražanja, kot ga razodeva naš kipec z Vač. Toda kaj malo verjetno je, da stoji ta v direktni luči grške ali etruščanske umetnosti. Razvoj likovne umetnosti jugovzhodnega predalpskega prostora z vrsto ustreznih upodobitev vključuje tudi kipec iz Lestine pri Vačah v zaklad svojega izražanja, ki ga spremlja le temu področju svojstvena materialna kultura, katere enkratna posebnost je tudi tip skledaste čelade, ki je upodobljena na našem kipcu.

Od umetnine drži pot k ustvarjalcu ter k okolju, iz katerega ta izhaja in v katerem umetnina nastane. Naša razlaga bi se morala končati z rešitvijo vprašanja o miselnem in duhovnem bistvu človeka poedinca in z ugotovitvijo oblike skupnosti 7. stoletja pr. n. š. v jugovzhodnem predalpskem prostoru. Skratka, potrebno bi bilo odgovoriti na dve vprašanji: kakšna je bila v 7. stoletju v zahodni Sloveniji stopnja človekovega miselnega in duhovnega razvoja in kakšna je bila vloga človeka poedinca pri soustvarjanju takratnih družbenih oblik.

Preveč drzno bi bilo le z enim primerom reproducirati razumski in duhovni profil vsega obdobja, okoliščine, v katerih je naša umetnina nastala, pa posplošiti. Zaradi tega se je ob kipcu z Vač za zdaj zadovoljiti z ugotovitvijo, da se je v 7. stoletju na jugovzhodnem predalpskem prostoru pričela oblikovati taka zavest individualnosti, ki je mogla in znala pokazati že vlogo posameznega tvorca in ga izluščiti iz ravni povprečja.⁹⁷ Neupravičen bi bil sum, da smo človeku 7. stoletja pr. n. š. iz današnje Slovenije prisodili več, kakor mu gre. Vzemimo le dve skrajnosti iz njegovega dela. *Droben izdelek*: n. pr. bronasti žebliček, ki so v stotinah zabiti v oglavja čelad, razodeva težko pojmljivo višino takratnega tehničnega znanja. *Gigantsko delo*: n. pr. utrjeni naselbini na Gradišču pri Stični in nad Klenikom pri Vačah, le dve od mnogih, ki nista mogli nastati brez kolektivnih interesov in brez kolektivnega dela, katerega si ne moremo zamišljati brez visoko razvite *organizacije*. V senci teh dveh skrajnosti pa je živel duhovni svet ljudi, iz katerega je izšla tudi umetnost, ki je ohranjena v kipcu zmagovalca-hoplita z Vač.

ZUSAMMENFASSUNG

Statuette eines illyrischen Kriegers aus Vače

Lestina ist der Flurname des äussersten westlichen Komplexes des urzeitlichen Gräberfeldes auf Vače (Taf. XIV). Hier gruben im Jahre 1927 die Einheimischen in einem Hügelgrab ein Grab aus, das eine Steinkonstruktion hatte, und

⁹⁶ R. Ložar, Glasnik Muzejskega društva Slovenije, Ljubljana 1957, str. 82 sqq. — F. Starè, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, str. 135, tab. XXI, 1, 2. — S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1, Ljubljana 1960, str. 53 sqq.

⁹⁷ F. Starè, Ob razstavi neznanih avtorjev, Naša sodobnost, X, 7, Ljubljana 1962, str. 645.

darin lag ein männliches Skelett (Bild 1, 5), das in Richtung NO—SW begraben war. In diesem Grab wurden gefunden: Reste von Gefässen, eine lange, sehr beschädigte eiserne Speerspitze, ziemlich viel zusammengequetsches Bronzeblech, eine Bronzestatuetten und ein verzierter Beschlag aus Bronzeblech (Bild 2). Von den ausgegrabenen Gegenständen ist heute nur die Bronzestatuetten erhalten, die sich jetzt in der Sammlung des Narodni muzej in Ljubljana befindet (Anm. 5).

Die Statuetten (Abb. 1, Bild 2, Taf. I, II, III) ist 6,4 cm hoch und vollplastisch aus Bronze gegossen. Die Matrize für die Statuetten hatte zwei Zäpfchen zum Giessen (auf dem Scheitel und am Rücken unter dem Steissbein). In die Vertiefung, die über der Regio pubis die linke Hand umschliesst, war der Phallus eingelegt, der nicht aus Bronze war; vielleicht war er aus Bein oder Bernstein (?). Die Details der Statuetten waren direkt aus der Wachsmasse modelliert, woraus die Matrize verfertigt war, nur die Phaleren der Kopfbedeckung waren für sich modelliert und an den Kopf geklebt. Die Statuetten stellt eine nackte Männerfigur mit ein wenig gespreizten Beinen dar, gegürtet mit einem Gürtel und mit einem Helm auf dem Kopf. Wahrscheinlich hielt der Mann in der Rechten ein Speer, während er mit der Linken den erigierten Phallus hielt. Die Beine laufen in den Knöcheln in kurze Zäpfchen aus, mit welchen die Statuetten in den Sockel gesteckt oder eingerammt war. Der Sockel selbst ist nicht erhalten, wohl aber sein Beschlag (Abb. 1, Bild 2, 3), der aus Bronzeblech ist mit nach innen zurückgebogener oberer Kante. Der Beschlag ist mit getriebenen Punkten im Motiv einer schematisierten Pflanzenspirale verziert.

Die zeitliche Bestimmung der Statuetten ist in zwei Richtungen möglich. Wir können uns auf die Tendenzen in der Formentwicklung stützen, die diese Statuetten ausdrückt, d. h. auf den Stil im engeren Sinn. Dabei müssen auch die für die urzeitlichen Perioden verwendbaren kunstgeschichtlichen Kriterien der Stilbestimmung berücksichtigt werden. Die auf solche Weise erhaltenen Schlüsse könnten wir in die Gesetzmässigkeit der urgeschichtlichen Stilfolge einreihen, wodurch wir uns der Zeit nähern würden, in der die Statuetten verfertigt wurde. Die kunstgeschichtliche Methode kann uns bei der chronologischen Einordnung nicht völlig zufriedenstellen. Für die archäologische Methode der zeitlichen Bestimmung haben wir jedoch im Inventar des Grabes mit der Statuetten keinen genügenden Stützpunkt. Da hilft uns die Gestaltung der Kopfbedeckung; der Krieger trägt nämlich einen Schüsselhelm (Anm. 4). Schüsselhelme wurden auf einem geographisch geschlossenen Gebiet ausgegraben (s. Abb. 5). Das Zentrum ist im Tal der Krka zwischen Brezje bei Mirna peč und Malence zu suchen. Ausserhalb dieses Gebietes liegen Vače, Škocjan (St. Kanzian) und besonders Hallstatt.

Die Schüsselhelme sind auf eigenartige Weise hergestellt. Ihre Unterlage bildet ein einer Schüssel ähnlicher halbkugelförmiger Kopfteil, der aus Haselgerten geflochten ist. Dieser geflochtene Kopfteil war mit Schaf- oder Ziegenleder bekleidet. Das Leder war mit einem Klebemittel auf den Kopfteil geklebt (einer Mischung von Blut und Lehm), das in Form einer graulichen Substanz erhalten ist. An den Kopfteil waren Bronzephaleren befestigt, in die Zwischenräume zwischen den Phaleren waren aber kleine Bronzenägel eingeschlagen (Abb. 3). Das Innere des Helmes war wahrscheinlich mit Fell gefüttert. Dies stellen wir auch bei den Doppelkammhelmen fest, bei den aus fünf Stücken zusammengesetzten Helmen und bei den Negovahelmen (Negauerhelmen) (Anm. 6—8).

Mit Hinsicht auf Anzahl und Grösse der Phaleren können wir die Schüsselhelme in vier Varianten einteilen:

Variante A. — Helm mit einer Phalere am Scheitel (Malence, Taf. VI, 21, Anm. 14).

Gestaltung von Helmen der Variante A — Tirol (Taf. IV, 1; Anm. 15), Certosa-Bologna, Grab 68 (Taf. IV, 5; Anm. 16).

Variante B. — Helme mit grossen Phaleren am Scheitel und kleinen Phaleren am Kopfteilrand. Rovišče (Taf. V, 2; Anm. 17).

Variante C. — Helm mit grosser Phalere am Scheitel und mit ebenso grossen am Kopfteilrand. Japova jama (Taf. VII, 1—4; Anm. 18), Libna (Taf. VII, 7—10; Anm. 19), Šmarjeta (Taf. V, 3; Anm. 20), Vače (Taf. VII, 5, 6; Anm. 21), Hallstatt, Grab 78 (Taf. VIII, 9—11 Anm. 22), Grab 175 (Taf. VIII, 2, 3; Anm. 23), Grab 799 (Taf. VIII, 7, 7; Anm. 24).

Gestaltungen von Helmen der Variante C — Certosa, Bologna, Grab 68, Situla (Taf. IV, 2; Anm. 25), Magdalenska gora, Helm (Taf. IV, 4; IX, 6; Abb. 6; Anm. 26), Valična vas, Situla (Taf. IV, 5; Anm. 28), Vače-Lestina, die Bronzestatuetten (Abb. 1, Bild 1, 2, 3, Taf. I, II, III).

Variante D. — Helm mit einer grösseren Phalere am Scheitel und mit ebenso grossen und kleineren am Kopfteilrand. Brezje (Taf. VI, 1; Anm. 28), Hallstatt, Grab 776 (Taf. VIII, 14, 15; Anm. 30), Grab 811 (Taf. VIII, 16—20; Anm. 31), Grab 462 b (Anm. 32), Škocjan-Depot, zwei Beispiele ? (Taf. VII, 11—14; Anm. 33), Šmarjeta (Abb. 4 A; Anm. 34), Šmarjeta (Abb. 4 B; Anm. 35), Šmarjeta (Anm. 36).

Der anscheinend älteste Fund von Schüsselhelmen ist das Depot aus Škocjan. Eine engere Zeitbestimmung dieses Depots ist nicht möglich, weil es seines Kultcharakters wegen eine längere Zeit im Entstehen begriffen war: zwischen der älteren Stufe der Urnenfelder-Kultur (UK) und zwischen dem einschliesslich Ha C Zeithorizont (Anm. 37). Weil das Škocjandepot typische Züge eines Formschatzes der UK aufweist, müssen wir den Ursprung solcher Helme in dieser Kultur suchen. Der UK gehört auch an der Brauch der Nägelverzierung, in ihrer entwickelten Phase besonders im südöstlichen Voralpenraum. Dieser Brauch setzt sich als Tradition noch in jüngere Zeiten fort. Die Nägelverzierung als Dekoration finden wir in Gefässen, sonst aber an Schüsselhelmen und nur ausnahmsweise an anderen Gegenständen.

Der Vorgänger der Nägelverzierung von Gefässen ist ein Henkelfragment aus Ljubljana (Taf. IX, 7; Anm. 38), wo in die Tonerde unregelmässig geformte Bronzeplättchen eingedrückt sind. Dieses Grab ist in den Ha B₁ Zeithorizont zu setzen. Etwas jünger sind die mit Bronzenägeln verzierten zwei Gefässe aus Maribor und aus Ruše (Taf. X, 65; Anm. 39, 40). Aus der Ha C Stufe ist die Nägelverzierung gut dokumentiert. Sie erscheint an jenen Gefässen, die ihren Formursprung in der UK haben; grösstenteils handelt es sich um Formableitungen von Schüsseln und Schalen des Typus Bayerdorf-Velatic und des Typus Stillfried-Hostomice, sowie um den Typus eines grösseren bikonischen Gefässes. In Mengeš wurde eine Schüssel des Typus Stillfried-Hostomice mit Nägelverzierung gefunden (Taf. X, 64); für sie fehlen genauere Fundangaben. Die Zeitbestimmung der Mengešgräber ist mit der bronzenen doppelschleifigen Bogenfibel und mit den zwei bronzenen mehrköpfigen Nadeln angezeigt, die dem ausdrücklichen Ha C Horizont angehören (Taf. X, 65). Das Material der Brandgräber aus Mengeš ist nicht jünger als aus der ersten Hälfte des 7. Jh. In den Ha C Zeithorizont gehört auch das

Grab 5 des Hügelgrabes VI aus Brezje bei Mirna peeč (Taf. VI, 1—6; Anm. 42). In diesem Grab lag unter anderem mit Bronzenägelchen verziertes Geschirr (Taf. VI, 6) und ein Schüsselhelm (!). In dieselbe Zeit ist auch das Doppelgrab aus Strelac bei Šmarjeta zu setzen (Taf. XI, 1—23; Anm. 43). Das Männergrab hat die typischen Züge des Grabinventars eines durchschnittlichen Kriegers aus der älteren Eisenzeit. Die bronzene Speerspitze (Taf. XI, 4) stört die angezeigte Zeitbestimmung nicht, denn eine ähnliche wurde auch im Grab 5 des Hügelgrabes VI aus Brezje gefunden (Taf. VI, 5). Im Doppelgrab aus Strelac wurden zwei Schalen mit bronzenener Nägelverzierung gefunden — Formableitungen des Typus Bayerdorf-Velaticce (Taf. XI, 23) und ein gleicherweise verziertes bikonisches Gefäß (Taf. XI, 1), das wir unmittelbar mit dem Gefäß aus Brezje vergleichen können (Taf. VI, 6). Die Zeitbestimmung des Doppelgrabes aus Strelac ist mit der Kahnfibel gegeben (Taf. XI, 19), die noch zugunsten des Ha C Zeitr Rahmens spricht. Als Reminiszenz an die UK können wir in den erwähnten zwei Gräbern aus Strelac die bronzene Speerspitze (Taf. XI, 4), den Bronzenkopf (Taf. XI, 13) und die bronzenen Armbänder mit zurückgebogenen Enden (Taf. XI, 20—23) bewerten. Es ist nicht ausgeschlossen, dass das Männer- (Taf. XI, A) und das Frauengrab (Taf. XI, B) aus derselben Zeit stammen.

In den Ha C Zeithorizont ist das Doppelbrandgrab 1 (Mann und Frau) aus Kranj — Villa Prah (Anm. 44) zu setzen, wo eine mit Bronzenägelchen verzierte Schüssel des Typus Stillfried-Hostomice (Taf. VII, 15) gefunden worden ist und ein auf dieselbe Weise verziertes und der Form nach den aus Brezje und Strelac erwähnten ähnliches bikonisches Gefäß (Taf. VII, 16). Die Zeitverbindung zwischen den besprochenen Gräbern aus Brezje, Strelac, Mengeš und Kranj ist offenbar auch wegen der bronzenen doppelschleifigen Bogenfibel des Typus Vače, die für den Ha C Zeithorizont charakteristisch ist.

Wenn wir zu den anderen Gegenständen übergehen, bei denen die Nägelverzierung nicht nur eine Dekoration ist, sondern eine Art von Metallbeschlag, haben wir es vor allem mit den Schüsselhelmen und dem Pfeilköcher aus Libna zu tun.

Der Pfeilköcher (Taf. IX, 8) wurde im vergangenen Jahrhundert in einem Skelettgrab unter dem Hügelgrab in Libna ausgegraben (Taf. IX, 8—56; X, 1—62; Anm. 46). Der Köcher ist auf dieselbe Weise verfertigt wie die Schüsselhelme: die Unterlage war aus Haselgerten geflochten, mit Leder überzogen und mit Bronzenägelchen beschlagen. Im Köcher bzw. daneben fand man 60 Bronze Pfeile, von denen 14 doppelflügelig sind mit Dorn oder Kiel zum Aufsetzen (Taf. IX, 9—22). Die übrigen Pfeile sind dreikantig, skythischen Ursprungs und es herrschen unter ihnen die formell älteren Varianten vor, einige sind aber auch jünger (z. B. Taf. X, 62). In diesem Grab wurden auch Reste eines Gürtels gefunden, woran wohl der Köcher hing (Taf. X, 1—27, 29—38). Erhalten ist auch das Leder (Taf. X, 35) und schmale Lederbänder, auf die kleine dünne Bronzeringe gereiht sind (Taf. X, 9—27). Zur Ausrüstung des Bogenschützen aus Libna gehört noch ein Bronzegewicht (Taf. X, 28), das am Ende eines Riemens hing, womit wohl die Kleidung zusammengebunden wurde. Den Zeitr Rahmen verleihen diesem Grab aus Libna vor allem die Pfeile. Die doppelflügeligen haben Parallelen im Panzergrab aus Stična, das in den Ha C Zeithorizont gehört (Anm. 47). Im Stičnagrab waren auch zwei Bronzegewichte, die als Abschluss der Riemen dienten, mit denen die Kleidung zusammengeheftet oder gegürtet wurde, im Fall von Stična vielleicht auch der Panzer (Abb. 8, 8; Anm. 48). Ähnliche Gewichte finden wir im Schüssel-

helm-Grab aus Malence (Taf. VI, 14—20; Anm. 49), das in den Ha C Horizont eingeordnet ist. Wenn wir Malence-Libna in Verbindung bringen, berechtigen uns dazu auch die Lederbänder mit den kleinen dünnen Bronzeringen (Taf. VI, 13; Anm. 50) und zwei Stück von drei zusammengefügt kleinen Ringen (Taf. VI, 11, 12; Anm. 51), die an ähnliche aus Libna erinnern (Taf. X, 1, 2). Die Zeitbestimmung des Libna-Grabes mit dem Bogenschützen in den Ha C Horizont ist wegen der jüngeren Varianten der dreikantigen Pfeile nicht möglich.

Damit haben wir in groben Umrissen die Zeitspanne angezeigt, als die Nägelverzierung Brauch war und die wesentliche Frage hinsichtlich des Alters der Schüsselhelme berührt, die die Hauptgrundlage für die Zeitbestimmung der Statuette aus Vače darstellen.

Das Škocjan-Depot kann uns nur bezeugen, dass die Schüsselhelme schon zur Zeit seiner Entstehung hergestellt und verwendet wurden. Dies ist weniger als wir zur Beantwortung der Frage über die Erscheinung der Schüsselhelme brauchen würden, doch genügt es zur Feststellung, dass diese Helme im Formenschatz der UK wurzeln. Die Schüsselhelme sind besonders gut im Ha C Zeithorizont dokumentiert. Im Grab aus Malence, das auf jeden Fall in diese Zeit gehört, sind zwei kleine dreifache Ringe bedeutsam (Taf. VI, 11, 12). Solche Ringe sind ihrer Herkunft nach sehr alt, was das Grab 30 aus Brinjeva gora bezeugt (Abb. 8: 1, 2; Anm. 52), das zweifellos noch in die ältere Phase der UK gehört. Ein ganz gleicher dreifacher Ring wurde in Fontanella gefunden (Abb. 8: 4; Anm. 55), wo die Gräber zwar die Merkmale des Ha B Zeithorizontes aufweisen, doch fand man auch Gegenstände, die noch ältere Elemente haben (Anm. 56). Für dieselbe Zeit spricht auch ein ähnlicher Ring aus Grab 488 S. Vitale — Bologna (Abb. 8: 5) mit altertümlichen Bogenfibeln (Anm. 57). Diese Feststellungen werden auch durch den dreifachen Ring aus Velem St. Vid unterstützt (Abb. 8: 3; Anm. 58), besonders was die Kulturzugehörigkeit anbelangt, die zugunsten der UK spricht. Die dreifachen Ringe aus dem Brandgrab 2356 aus S. Lucija (Abb. 8: 6; Anm. 59) stehen aber schon ausserhalb des Ha C Zeithorizontes. Vereinzelte Beispiele von solchen dreifachen Ringen sind noch bekannt aus der Umgebung von Šmarjeta (Abb. 8: 7), aus Oberleiserberg, Gorica, Krivi dol—Radanje bei Stip und aus Heraeum (Anm. 60). Diese Beispiele sind entweder in unmittelbarer Verbindung mit der UK, oder sie gehören in den Zeithorizont der älteren Eisenzeit. Wenn wir die Bronzegewichte berücksichtigen, hat das Grab in Malence (Taf. VI, 14—20; Anm. 61) eine entfernte Verbindung mit dem Panzergrab aus Stična (Abb. 8: 8), das zeitlich durch die Bronzenadel mit Posaune in den Ha C Horizont eingeordnet wird (Anm. 62), das Schwert des Typus Möriger aus diesem Grab (Anm. 63) aber weist auf eine Verbindung mit dem jüngeren Formenschatz der UK. In den Ha C Horizont gehört auch das Panzergrab aus Novo mesto, worin ebenfalls vier Bronzegewichte gefunden wurden (Abb. 8: 9; Anm. 64). Wie die besprochenen dreifachen Ringe mit den zwei ähnlichen aus Libna in Beziehung stehen (Taf. X, 1, 2), ist nicht klar, obwohl ihre Funktion ähnlich sein dürfte. Dreifache Ringe kennen wir noch aus dem Depot Tržič (Taf. XII, 2), das in grösserem Mass in den Ha C Horizont gehört (Anm. 65). Eine ähnliche Funktion wie die Beispiele aus Libna hatten wahrscheinlich auch die kleinen Ringe mit Auswüchsen und Querbalken aus Grab 278 aus Este (Anm. 66), das trotz einigen älteren Elementen in den Ha C Horizont zu setzen ist.

Für die zeitbewertung des Helmes aus Rovišče (Taf. V, 2) ist bedeutsam die Schüssel (Taf. V, 1), die in demselben Grab gefunden wurde. Diese ist ihrer Form

(Typus Stillfried-Hostomice) und ihrer Dekoration nach (geriefte Kante) noch ganz im Sinn der UK. Das darf uns nicht beirren, denn dieser Schlüsseltypus ist sehr zählebig, was wir schon bei den Gräbern aus Kranj (Anm. 67) und Mengeš (Anm. 68) festgestellt haben. Die Weise der Verzierung des grössten Randes mit Riefen setzt sich als UK-Tradition (Panzergrab aus Novo mesto, Anm. 69; Grab aus Libna, Anm. 70) in den Ha D Horizont fort, was das Grab 1 des Hügelgrabes I aus Libna bezeugt (Taf. XIII, 1—50; Anm. 71).

Einen guten Anhaltspunkt für die Zeitbestimmung der Schlüsselhelme gibt Grab 5, Hügelgrab VI aus Brezje bei Mirna peč (Taf. VI, 1—6; Anm. 72), das wir auf Grund der Bogenfibel (Taf. VI, 2) und der mehrköpfigen Nadel (Taf. VI, 4) in den Ha C Horizont einordnen können.

Für die Zeitbewertung der Schlüsselhelme, damit aber auch der Statuette aus Vače-Lestina, ist sehr bedeutsam das Grab von der Magdalenska gora, das im J. 1892 K. Deschmann (Anm. 74) ausgegraben hat. Das Inventar dieses Grabes bilden: ein rotes Situla-artiges Gefäss mit schwarzen Zonen (Abb. 7), das mit einem Bronze-teller bedeckt war (Abb. 7; Taf. IX, 5), ein Bronzekesselchen (Taf. IX, 1, 1 a), worin eine bronzene Knotenfibel mit zwei Bronzearmbändern (Taf. IX, 2, 3, 4) und ein Fragment eines bronzenen, figural verzierten Helmes lagen (Taf. IX, 6, Rekonstruktion Abb. 6). Auf dem figuralen Fries des Helmes sind Bäume und schreitende Krieger abgebildet, die mit *Schüsselhelmen* bedeckt und mit je zwei Speeren und einem runden Schild (Taf. IV, 4) bewaffnet sind. Der Oberteil der Helmcrempe ist mit einem getriebenen Pflanzenmotiv verziert. Bei diesem Grab handelt es sich wahrscheinlich um eine gleichzeitige Doppelbestattung (Mann und Frau). Der Helm von der Magdalenska gora gehört zum ziemlich altertümlichen Typ der gegossenen und dann durch Treiben endgültig geformten Beispiele und dürfte seiner Form nach sehr ähnlich jenem gewesen sein, der im Depot aus Tržišče bei Cerknica gefunden wurde (Taf. XII, 1; Anm. 75) und den ich bei der Rekonstruktion des Helmes von Magdalenska gora berücksichtigt habe (Abb. 6). Dafür, dass die Helme von der Magdalenska gora und aus Tržišče ihrem Entstehen nach sehr nahe liegen, spricht die Ausführungstechnik, denn beide wurden zuerst gegossen und danach getrieben, was auch die herausgetriebene Dekorationsweise beweist, die sich beim Helm aus Tržišče auf zwei Voluten und ein zwischen sie auf den Kopf gestelltes Palmettenmotiv beschränkt. Im Tržišče-Depot kann man leise noch einem Widerhall des Formenschatzes der UK ahnen, was in erster Linie das Bronzebeil mit den verzierten, hochstehenden Lappen bezeugt (Taf. XII, 5), das wir unter die Ausgangspunkte der späten Bronzezeit einreihen können, ähnlich wie ein bronzenes Tüllenbeil aus Kranj (Anm. 76). Der Schwerpunkt des Tržišče-Depots liegt auf den Gegenständen, die zum Ha C Horizont gehören, wofür die eisernen Tüllen- und Lappenbeile sprechen (Taf. XII, 4—6), die langblättrigen eisernen Speerspitzen sowie mit langen Tüllen (Taf. XII, 7—10) und die eiserne Pferdetrense (Taf. XII, 12—14). Der dreifache Bronzering (Taf. XII, 2) stellt eine unmittelbare Beziehung zum Schlüsselhelm-Grab aus Malence dar, das wir in den Ha C Horizont eingeordnet haben. Den Helm von der Magdalenska gora könnten wir hinsichtlich seiner Entstehungszeit in die Nähe der fünfteiligen Helme setzen, wofür das Motiv der sich verflechtenden Palmetten spricht, das auch am Unterteil der Crempe des Helmes aus Novo mesto abgebildet ist (Anm. 77). Dieser lag im Panzergrab und gehört zum Formschatz der älteren Eisenzeit — in den Rahmen des 7. Jahrhunderts. In dieselbe Zeit sind auch die übrigen Funde aus dem schon besprochenen Grab von der Magdalenska gora mit dem Fragment des figural verzierten Helmes:

zu setzen, so das Bronzekesselchen (Typus C nach Merhart, Anm. 78), die Fibel mit den Armbändern und der Bronzeller. Für diesen haben wir eine Parallele im Grab mit dem fünfteiligen Helm aus Vače (Anm. 78 a), womit das rotgebrannte Situla-artige Gefäß bedeckt war, ähnlich wie im besprochenen Grab von der Magdalenska gora. Im erwähnten Grab aus Vače fand man noch eine langblättrige Speerspitze, ein eisernes Beil, eine eiserne Pferdetränse und vier in Kreuzform durchbrochene bronzene Riemenkreuzungen; um es kurz zu sagen, ein Inventar, das überzeugend für den Ha C Zeithorizont spricht.

Mit der Zeitbestimmung des Fragments des figural verzierten Helmes von der Magdalenska gora haben wir uns unmittelbar der Zeit genähert, als die Bronzestatue aus Lestina bei Vače verfertigt wurde. Die Feststellung, dass die Statue zur Zeit des Gebrauches der Schüsselhelme geschaffen wurde, wäre jedenfalls zu wenig genau, denn sie würde nur die Möglichkeit einer zeitlichen Rahmeneinordnung zulassen, die in diesem Fall die Zeit zwischen dem Škocjan-Depot und den jüngsten Gräbern mit Schüsselhelmen anzeigen würde. Das könnte zum wenigsten 200 Jahre ausmachen! Zum selben oder zu einem noch weiteren Zeitrahmen, in den man unsere Statue setzen könnte, würden wir gelangen, wenn wir den Brauch der Nägelverzierung berücksichtigten. Beide Wege jedoch, deren wir uns bedient haben, haben den Brauch der Nägelverzierung und die »Mode« der Schüsselhelme als eine komplexe Erscheinung dargestellt, die für das eisenzeitliche Handwerk jenes südöstlichen Teiles des Voralpenraumes spezifisch war, der zwischen der Save-Bruchlinie und den Gorjanci liegt. So ist uns in diesem Sinn die Bronzestatue aus Lestina bei Vače nicht mehr ein unverständlicher Fremdling. Sie ist, ähnlich wie die Fussoldaten mit solchen Helmen aus dem figuralen Fries des Helmes von der Magdalenska gora oder die Gräber von Krieger mit solchen Helmen, die in den Hügelgräbern zwischen der Save und den Gorjanci begraben waren, ein schmaler Ausschnitt aus dem wirklichen Leben unserer Urgeschichte.

Da hinter jedem Erzeugnis sein Schöpfer steht, greifen wir mit unserer Statue auch zu ihm hin. Damit stellen sich uns zwei Fragen: was stellt die Statue dar und was sind ihre Kunstelemente? Die erste Frage betrifft *Inhalt und Zweck der Statue*, die zweite aber den *Geisteshorizont ihres Schöpfers*.

Die Darstellung des Kriegers könnte in unserem Fall symbolisch sein, obwohl ihr Objekt konkret ist. Die Statue veranschaulicht nicht nur einen Krieger im allgemeinen Sinn, weil sie seine Ausrüstung konkretisiert: es handelt sich vielmehr um einen Speerträger, der mit einem Schüsselhelm bedeckt ist. Die Grundmerkmale dieses Helmes (die Phaleren) sind karikiert, durch Vergrößerung betont, woraus man schliessen kann, dass der Künstler dies *absichtlich* getan und damit zu sagen gewünscht hat, dass es sich bei der Darstellung nicht um einen Krieger in allgemeinen Sinn handelt, sondern eben um einen *solchen, der einen Schüsselhelm trägt*. Hier kommen uns zu Hilfe die Situla aus Certosa und das Fragment des figural verzierten Helmes von der Magdalenska gora. Beide Beispiele sagen, dass solche Helme von den Fussoldaten-Speerträgern getragen worden sind (Taf. IV, 2; Taf. IX, 6; Taf. IV, 4). Die Sache wird klarer nach der Feststellung, dass auch der in unserer Statue dargestellte Krieger in der Rechten einen Speer hielt. Auch in den Schüsselhelm-Gräbern sind Speere die üblichen und kennzeichnenden Grabbeigaben. Pferdegeschirr finden wir in diesen Gräbern nicht, was besagt, dass es sich bei der Bewaffnung mit Schüsselhelm und Speeren nicht um Krieger-Reiter handle, sondern um *Fussoldaten*.

Dieser Feststellung gesellt sich noch eine hinzu, wenn wir uns die Frage stellen was *veranschaulicht* dieser Fussoldat, der mit der Linken den erigierten Phallus hält? Die Darstellung von Phallen ist zur Zeit, als unsere Statuette entstand, bekannt. Bei der Darstellung von der Magdalenska gora (Taf. IV, 9; Anm. 86) deutet der erigierte Phallus wahrscheinlich den Sieger im abgebildeten Zweikampf an, d. h. dass der Phallus hier ein Element ist, das den dargestellten Gegenstand erklärt. Ähnliches gilt für die halbplastische Statuette eines Ringkämpfers aus Tirol (Taf. IV, 1; Anm. 85). Auch der in der Statuette aus Vače dargestellte Krieger hält den Phallus, was wir als eine Geste erklären könnten, die auf eine sieghafte Tat deutet, die schon vollbracht wurde, was also einen Sieger nicht nur andeutete, wie das Beispiel auf der Situla von der Magdalenska gora, sondern ihn schon darstellt. Das bestätigt auch die Tatsache, dass der Krieger ruht und nicht in der Kampfpose dargestellt ist. Der Krieger aus Circulo di Cerrecchio (Taf. IV, 8; Anm. 87), der als Vergleich dienen könnte, hält zwar nicht den Phallus, hat aber die Rechte zum Gruss erhoben, was bedeuten könnte, dass er schon gesiegt hat. Dasselbe sagt die Bronzestatuette des Mannes aus dem Depot S. Francesco-Bologna aus (Taf. IV, 7; Anm. 88); leider ist die Rechte der Statuette abgebrochen, worin wahrscheinlich eine Waffe gehalten wurde. Eine entsprechende Parallele zur Statuette aus Vače, die im schon beschriebenen Sinn einen Sieger veranschaulichen soll, ist die Bronzestatuette aus einem unbekannten Fundort in Dolenjsko (Abb. 2, Anm. 89). Der Kämpfer, wahrscheinlich handelt es sich auch bei diesem Beispiel um einen Speerträger, hält mit der Linken den erigierten Phallus, auf dem Kopf hat er aber eine Aureole — das Kennzeichen des Siegers, das besagt, dass die sieghafte Tat schon vollbracht worden ist. Ohne tiefer über diese Statuette nachzugröbeln, ist es angebracht, hervorzuheben, dass wir sehr ähnliche Darstellungen von Köpfen mit Aureolen auf den Dreikopffibeln mit Maske finden (Anm. 90), die für die materielle Kultur besonders der Japoden in der Bela Krajina im 6. und 5. Jh. v. u. Z. spezifisch sind.

Wenn wir die andere Frage berühren, die die Kunstelemente der Statuette aus Vače betrifft und unmittelbar damit den Geisteshorizont ihres Schöpfers, dann ist es angebracht, wenigstens prinzipiell am Ausgangspunkt einer solchen Einordnung halt zumachen. Die fragmentalen Versuche einer Stilbewertung der urzeitlichen Kunstdenkmäler aus Slowenien zeigen, dass in letzter Zeit auch diese Richtung des Studiums aktuell geworden ist (Anm. 91). Dieses Studium wurzelt in der Erkenntnis, dass wir auf diesem Weg auch dem gedanklichen und geistigen Profil des urzeitlichen Menschen, den die Bedingungen und Formen seines Lebens schlifften, näher kommen können (Anm. 92). Aus der breiteren Sicht der europäischen bildenden Kunst, die nur ein Teil des umfassenden Ausdrucks der Geistesbestrebungen des Menschen ist, können wir einige abgeschlossene Stufen feststellen, die einander von den ersten erhaltenen Erzeugnissen bis heute folgen. Diese Stufen verflechten sich untereinander, bereichern jedoch mit ihren Leistungen die folgenden. Jede Stufe kennzeichnen bestimmte Eigenheiten, die durch die Umwelt und die verstandesmäßigen und geistigen Elemente der Schöpfer bedingt sind. Bei jeder Stufe, die in den archäologischen Perioden Jahrhunderte umfasst, manchmal auch einen Jahrtausende langen Entwicklungsprozess, können wir einander im Grunde *relativ ähnliche* Entwicklungstendenzen der Stilgestaltung feststellen. An ihrem Anfang ist immer Linearität, der dann Plastizität und das Malerische folgen, was wir — in die entsprechende Weltanschauung übertragen — als Idealismus, Realismus und Naturalismus kennzeichnen können. Die angeführten Ter-

mini der Stileinordnung und die Termini, die den ideellen Blick des Schöpfers auf die Welt deuten, sind das Resultat des Studiums der westeuropäischen Kunstdenkmäler, die besonders nach dem Auftreten des Christentums entstanden sind (Anm. 95). Diese Termini sind begründet und wir können sie deshalb in grösserem Ausmass auch für die Stilbewertung der urzeitlichen Kunst anwenden.

Um einer solchen Stilbewertung die entsprechende Richtigkeit zu sichern, müssen wir noch einen wichtigen Faktor berücksichtigen — die *Relativität* — d. h. die mit einer bestimmten Zeit verbundene Stufe der Kunstentwicklung. Auf keinen Fall können wir nämlich ein Kunstwerk z. B. der Periode A, die idealistischen Anschauungen entsprungen ist und lineare Tendenzen hat, mit einem Kunstwerk der jüngeren, ihr folgenden Periode B vergleichen, die am Anfang ähnliche Tendenzen der Stilentwicklung zeigt wie die Periode A. Zwischen der Linearität der Periode A und jener der Periode B besteht ein grosser Unterschied! Die Linearität der Periode B hat *fortschrittlichere* Elemente in sich als die Linearität der Periode A, weil dazwischen eine Entwicklung liegt, die im plastischen und im diesem folgenden malerischen Stilausdruck der Periode A inbegriffen ist. Kurz gesagt, die Kunstelemente der sämtlichen Entwicklung der Periode A sind in Gänze im linearen Stil der Periode B inbegriffen. Eben darin besteht die Relativität, deshalb müsste die Aufgabe der Stilbewertung im Rahmen der einzelnen Perioden auch die Feststellung der Unterschiede zwischen den Arten der linearen, plastischen und malerischen Ausdrucksweise sein, womit wir die *Elemente entdecken würden, die ausserhalb der erwähnten Relativität* stehen und auf Grund deren wir endgültig nicht nur hinsichtlich der Entwicklungsstufen, sondern auch hinsichtlich der Bestrebungen der Volksseele und des Geistes im allgemeinen unsere Schlüsse ziehen könnten.

Die Statuette aus Lestina bei Vač stellt einen nackten Mann dar, der einen Helm aufgesetzt hat und mit einem Gürtel umgürtet ist (Taf. I, II, III). Die Statuette ist vorne genauer modelliert als hinten. Die Arme sind beschäftigt. Die im Ellbogen leicht gekrümmte Rechte hielt einen Speer, die Linke aber den erigierten Phallus. Die Beine sind gespreizt; das linke etwas mehr, was den Eindruck erweckt, dass der grössere Teil des Gewichts des dargestellten Kriegers auf dem rechten Bein ruht. Die Körperproportionen stimmen nicht überein. Kopf und Hände sind im Vergleich zur Körperhöhe zu gross, doch stehen sie miteinander in entsprechender Verhältnismässigkeit. Wenn wir die Grösse des Kopfes als Grundmass für die Grösse des Dargestellten (z. B. 1: 7) in Betracht zögen, müsste die Statuette ungefähr 10,5 cm hoch sein, in Wirklichkeit ist sie aber nur 6,4 cm.

Die Proportionen des Kopfes sind richtig und entsprechen den Proportionen der Hände. Nach der Grösse der Eintiefung urteilend, in welche der Phallus eingelegt war, war auch dieser (im erigierten Zustand) in Verhältnissgleichheit mit Kopf und Händen. Die Feststellung, dass Kopf, Hände und Phallus vergrössert dargestellt sind, ist verständlich, wenn wir berücksichtigen, dass diese Körperteile den *Hauptinhalt* des Bildwerkes darstellen. Dasselbe gilt für den Helm, der durch die Vergrösserung der Phaleren absichtlich übermässig karikiert ist. Kopf, Helm und Rechte, die einen Speer hielt, besagen, dass der Dargestellte ein *Hoplit* ist, die Linke mit dem Phallus aber, dass dieser Hoplit ein *Sieger* ist. Die Disproportion steckt also in der *Betonung des Inhalts* der Darstellung und im Wunsch, den Kampfcharakter des dargestellten Kriegers zu kennzeichnen; dasselbe gilt auch für den Gürtel, der ein allgemeines Kennzeichen des Kämpfers ist.

Am Kopf der Statuette sind alle wesentlichen Formen ohne übermässige Übertreibung angedeutet, so dass die Proportionalität, die den Eindruck der Realität erweckt, erhalten ist. Obwohl das Köpfchen klein ist, die Länge des Gesichts beträgt kaum 11 mm, hat der Künstler auch die wesentlichen Einzelheiten darzustellen versucht, insofern dies eben die Miniatur zulies. Dies bemerken wir z. B. an der Vorderseite, besonders bei der Gestaltung der Nase, die unten verbreitert ist und wo die Nasenlöcher dargestellt sind. Dasselbe gilt für die Augen, die proportionell und anatomisch richtig gesetzt sind, so dass dazwischen noch für eine Augenlänge Raum ist. Der Mund ist mit einem Einschnitt angedeutet, der nicht ganz gerade und leicht herzförmig gekrümmt ist (!), die Lippen sind aber mit zwei kaum bemerkbaren Verdickungen veranschaulicht. Der rechte Mundwinkel ist kaum bemerkbar nach oben gebogen, was den Eindruck eines leisen Lächelns hervorruft, das aber nicht den Charakter des »archaischen« Lächelns hat. Die Augäpfel sind entsprechend konvex, ähnlich wie die Lider und Brauen, die nicht nur mit Einschnitten angedeutet sind. Auch die Ausbauchung von Wangen und Kinn entspricht der Wirklichkeit. Obwohl die Ohrmuscheln kaum durch eine Ausbauchung angedeutet sind, sind sie im entsprechenden Verhältnis zum Gesicht und anatomisch richtig in Nasenhöhe gesetzt. Das bemerken wir besonders gut im Profil, wo wir die rechte Proportion und Grösse der Nase feststellen, die genau die Hälfte der Gesichtslänge beträgt. Auch einige andere Körperteile weisen darauf hin, dass sich der Künstler den natürlichen Formen annähern wollte. Es handelt sich vor allem um den vorzüglich gebildeten *Musculus deltoideus* auf der rechten Schulter, um den Bizeps der rechten Hand und die Muskulatur des linken Unterarmes. Den realen Formen entsprechen auch verblüffend die Patellen und die Muskulatur über beiden Knien, wo wir im Rahmen des *Quadrizeps* sogar den *Vascus medialis* und *lateralis* und den *Rectus femoris* unterscheiden können! An beiden Beinen ist den natürlichen Formen entsprechend auch der *Trizeps* sure geformt. Auch die Brustwarzen sind dargestellt, doch ist die rechte übermässig betont. Die linke Hand, die im Vergleich mit der Grösse der Statuette vergrössert ist, entspricht den natürlichen Formen, während die rechte, zum Greifen gebogene Hand mit dem erhobene Daumen fast amorph ist. Doch ist dies mehr die Folge ihrer Betätigung (in der Hand steckte der Speer!) als der Unwissenheit des Künstlers.

Ferner müssen wir noch feststellen, dass der Krieger keine Haare hat. Die Entschuldigung dafür haben wir im Brauch des Haarschneidens bzw. Rasierens zu suchen, was auch der grössere Teil der bekannten Abbildungen aus Zeit und Raum, in die unsere Statuette gehört, bestätigt. (Anm. 94).

Auf Grund dieser Feststellungen könnten wir sagen, dass die Statuette aus Lestina bei Vače Züge hat, die für die *plastischen Tendenzen der Gestaltung* sprechen, d. h. für die *realistische Gestaltungsrichtung*. Besonders beweist uns dies Gesicht, das nicht schablonisiert ist. Die Gesichtszüge sind so individuell, dass wir wenigstens an eine Ähnlichkeit zur Person, die die Statuette darstellt, denken müssen, wenn schon nicht gar an ein Porträt! Einen Stützpunkt dafür bietet uns auch die früher erwähnte Feststellung, dass der Künstler absichtlich einen Krieger mit einer spezifischen Ausrüstung und nicht einen Krieger im breiteren Sinn dargestellt hat.

Auf Grund der Zeiteinordnung der Schlüsselhelme und auf Grund der Darstellung solcher Helme sind wir zum Schluss gekommen, dass die Statuette aus Lestina in die Zeit zwischen dem Entstehen des Škocjan-Depots und den jünger-

sten Gräbern mit Schlüsselhelmen zu setzen ist. Die Zeitspanne von 200 Jahren aber, die damit auch für unsere Statuette angedeutet ist, wird durch die Berücksichtigung ihrer Stilelemente verkürzt. Die plastische Gestaltungsrichtung und der Realismus, der damit verbunden ist, sind zur Zeit der ersten Phasen des Entstehens des Škocjan-Depots unmöglich, denn damals (in der UK-Periode) erreicht die Gestaltung noch nicht die Stufe des Realismus. Die realistische Richtung beginnt sich in der Kunst des südöstlichen Voralpenraumes erst ungefähr im 7. Jh. darzusetzen, was auch die toreutischen Abbildungen auf den Situlen und den Gürtelschliessen des südöstlichen Voralpenraums und des nördlichen Teiles der Apenninenhalbinsel bezeugen. Diese realistische Richtung, die im bezeichneten Raum ihre spezifischen Züge hat, macht sich noch im 6. Jh. geltend und hört ungefähr in der ersten Hälfte des 5. Jh. v. u. Z. auf. Bei der Stilanalyse der einzelnen Beispiele, die zu diesem Realismus gehören, doch nicht gleichzeitig sind, können wir Unterschiede feststellen, die nur eine Folge der Entwicklung dieser Stilrichtung sein könnten (Anm. 95).

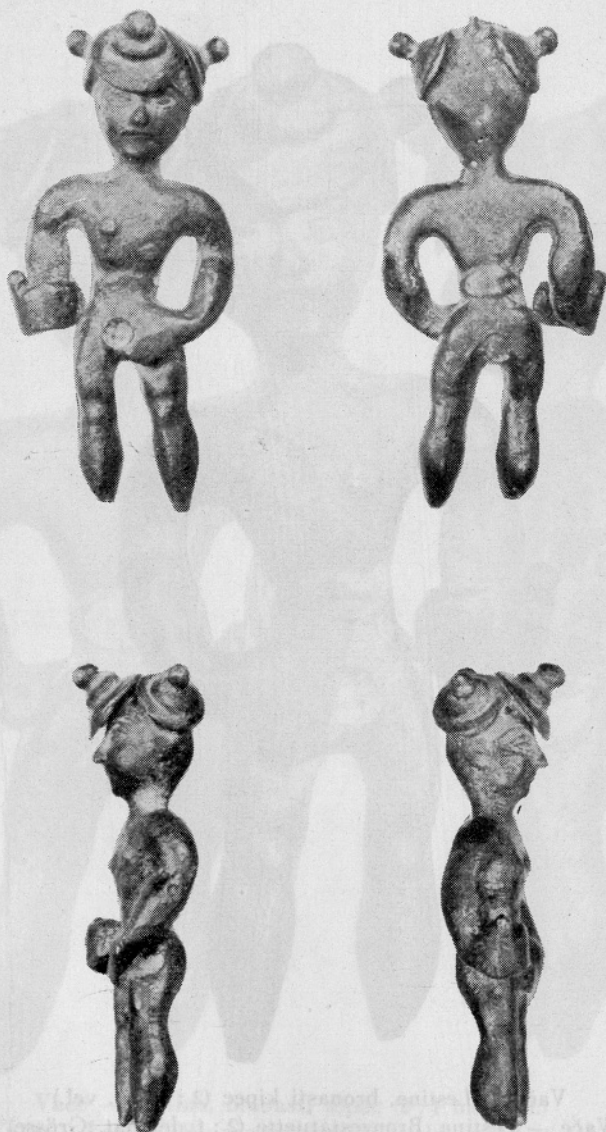
Hier müssen wir jedoch auf die erwähnte mündliche Mitteilung zurückkommen, der zufolge im Grab mit der Statuette aus Vače auch eine lange Speerspitze lag, was zugunsten des 7. Jh. sprechen würde. Aller Berücksichtigung wert ist der durch eine Abbildung dokumentierte Beschlag des Sockels der Statuette (Abb. 1; Bild 2/2), der mit einem Pflanzenmotiv verziert ist, dessen herzförmige Blätter stark an die Dekoration der Schale aus dem Panzergrab aus Stična erinnern, wofür wir schon vorher den Zeitrahmen des 7. Jh. angezeigt haben.

Wenn wir auf das Kunstschaffen des 7. Jh. anderswo in Europa, besonders bei den Griechen und Etruskern, einen Blick werfen, könnten wir wenigstens im Prinzip mehr fortschrittlichere bildnerische Ausdrucksweise feststellen als sie unsere Statuette aus Vače offenbart. Doch ist es recht wenig wahrscheinlich, dass diese im direkten Licht der griechischen oder etruskischen Kunst steht. Die Entwicklung der bildenden Kunst des südöstlichen Voralpenraums mit einer Reihe von entsprechenden Darstellungen schliesst auch die Statuette aus Lestina bei Vače in den Schatz ihrer Ausdrucksweise ein, den eine nur diesem Gebiet eigene materielle Kultur begleitet, deren einmalige Besonderheit auch der Typus des Schlüsselhelms ist, der auf unserer Statuette erscheint.

Vom Kunstwerk führt der Weg zum Schöpfer und zur Umwelt, aus der dieser stammt und aus der das Kunstwerk entsteht. Unsere Erörterung müsste mit der Lösung der Frage über die gedankliche und geistige Wesensart des Individuums und mit der Feststellung der Gemeinschaftsform des 7. Jh. v. u. Z. im südöstlichen Voralpenraum beschlossen werden. In Kürze: es müssten zwei Fragen beantwortet werden: wie war in Westslowenien im 7. Jh. die Stufe der Gedenken- und Geistesentwicklung des Menschen, und auf welche Weise wirkte der Einzelne mit bei der Schaffung der damaligen Gesellschaftsformen?

Es wäre zu verwegen, nur mit einem Beispiel das Verstandes- und Geistesprofil des ganzen Zeitabschnitts zu reproduzieren, die Umstände, in denen aber unser Kunstwerk entstand, aber zu verallgemeinern. Deshalb müssen wir uns angesichts der Statuette aus Vače einstweilen mit der Feststellung zufriedengeben, dass sich im 7. Jh. v. u. Z. im südöstlichen Voralpenraum ein solches Individualitätsbewusstsein auszubilden begann, dass es die Rolle des einzelnen Schöpfers zu zeigen vermochte und ihn aus der Ebene des Durchschnitts herauszuheben wusste (Anm. 97). Ungerecht wäre der Verdacht, dass wir dem Menschen des 7. Jh. v. u. Z. aus dem heutigen Slowenien mehr zuerkannt haben als er verdient. Nehmen wir

nur zwei äusserste Beispiele von seinen Leistungen. *Ein kleines Erzeugnis*: z. B. ein Bronzenägelchen, wie sie zu hunderten in die Kopfteile der Schlüsselhelme eingeschlagen sind offenbart die schwer begreifbare Höhe des damaligen technischen *Wissens*. *Ein gigantisches Werk*: z. B. die zwei befestigten Siedlungen auf Gradišče bei Stična und über Klenik bei Vače, nur zwei von vielen, die nicht ohne kollektive Interessen und kollektive Arbeit entstehen konnten, was wir uns ohne eine hochentwickelte *Organisation* nicht vorstellen können. Im Schatten dieser zwei Extreme bewegte sich die geistige Welt dieser Menschen, von denen auch die Kunst stammt, die in der Statuette des Siegers-Hopliten aus Vače erhalten ist.

Vače — Lestina, bronzasti kipeč (1 : 1 nar. vel.)

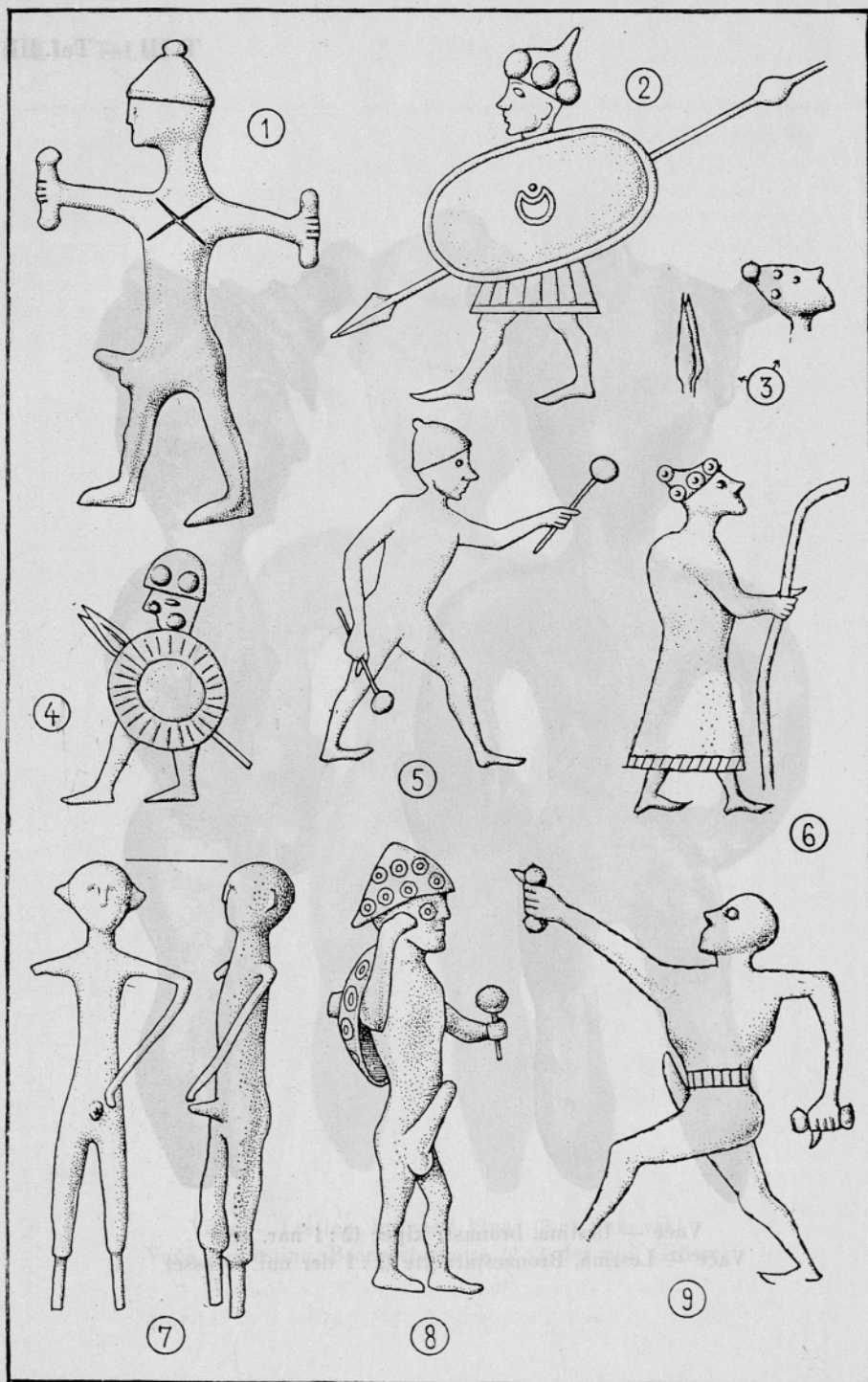
Vače — Lestina, Bronzestatuetten (1 : 1 der nat. Grösse)

Vače — Lestina, bronzasti kipec (2 : 1 nar. vel.)
 Vače — Lestina, Bronzestatuette (2 : 1 der nat. Grösse)

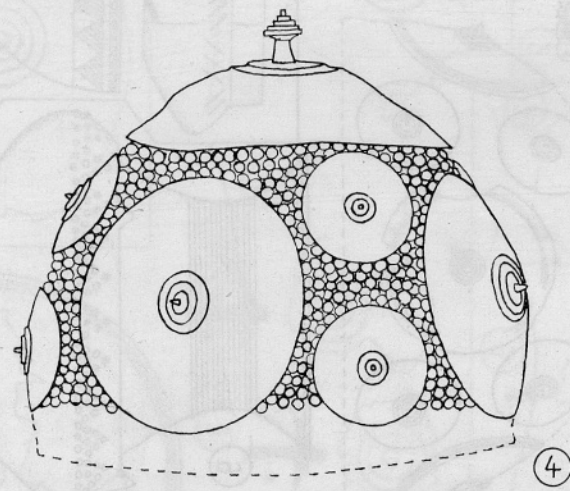
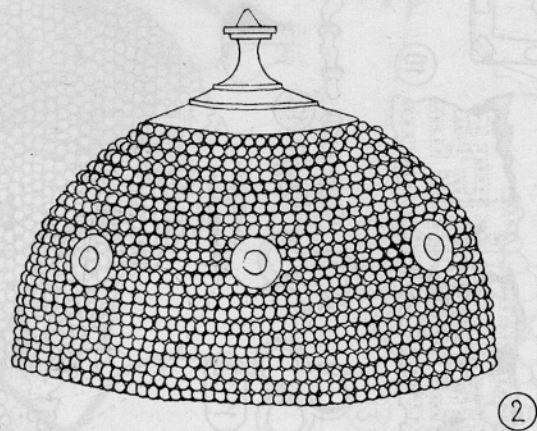
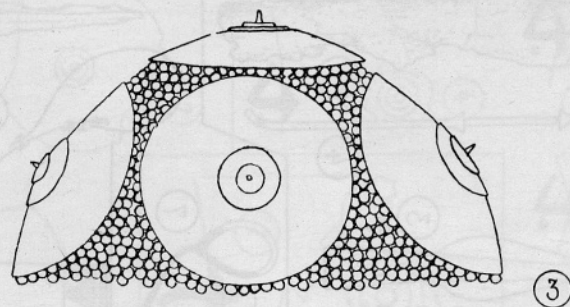
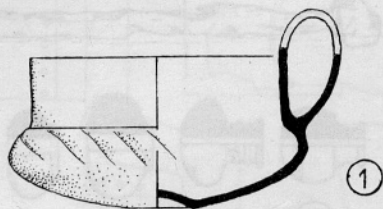

Vače — Lestina, bronzasti kipec (2 : 1 nar. vel.)
 Vače — Lestina, Bronzestatuette (2 : 1 der nat. Grösse)

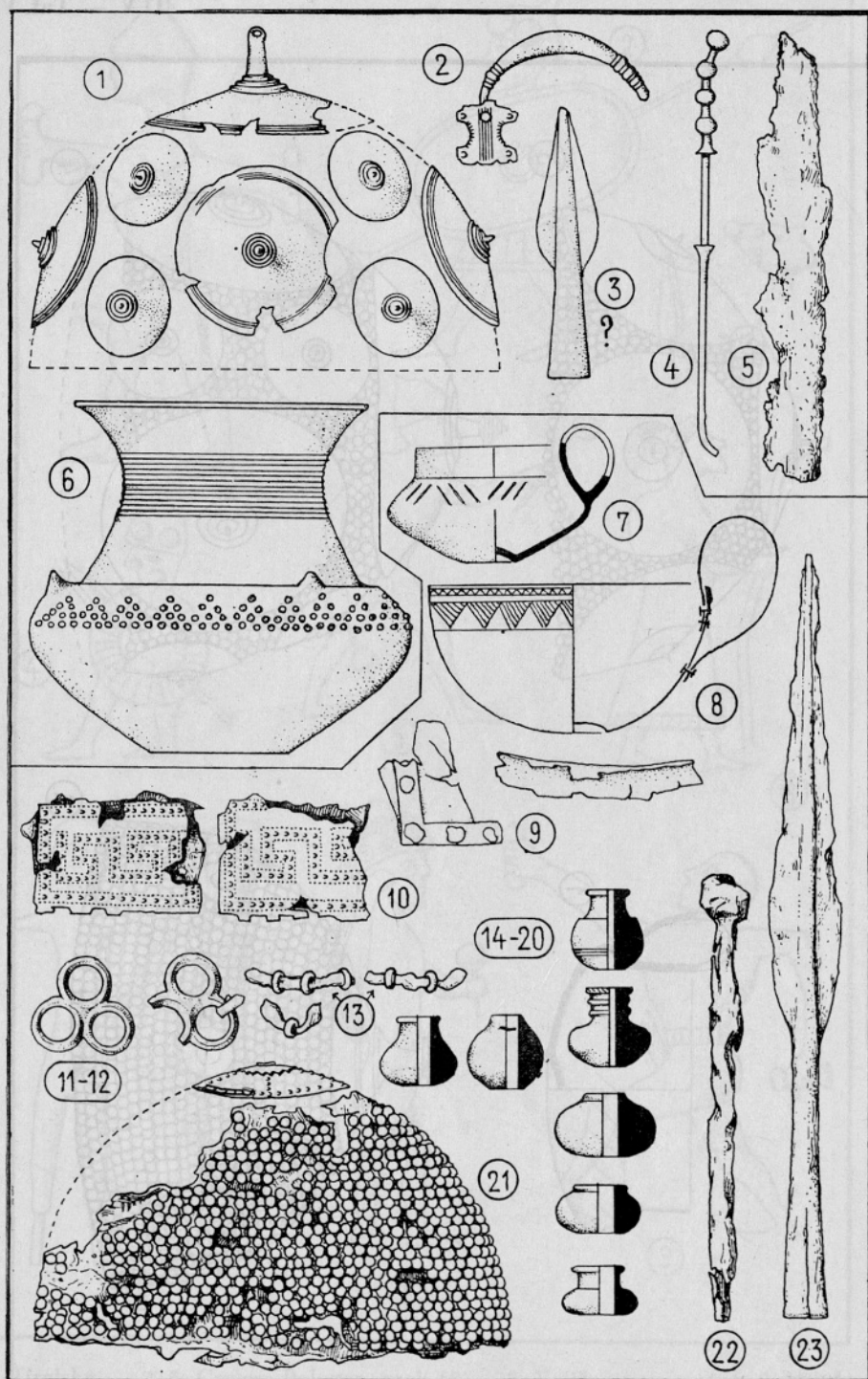

1. Tirolska. — 2, 5. Certosa-Bologna, grob 68. — 3. Valična vas. — 4, 6, 9. Magdalenska gora. — 7. San Francesco-Bologna. — 8. Circoli di Cerrecchio (Vetulonijsa).
Vse 1 : 1 nar. vel.

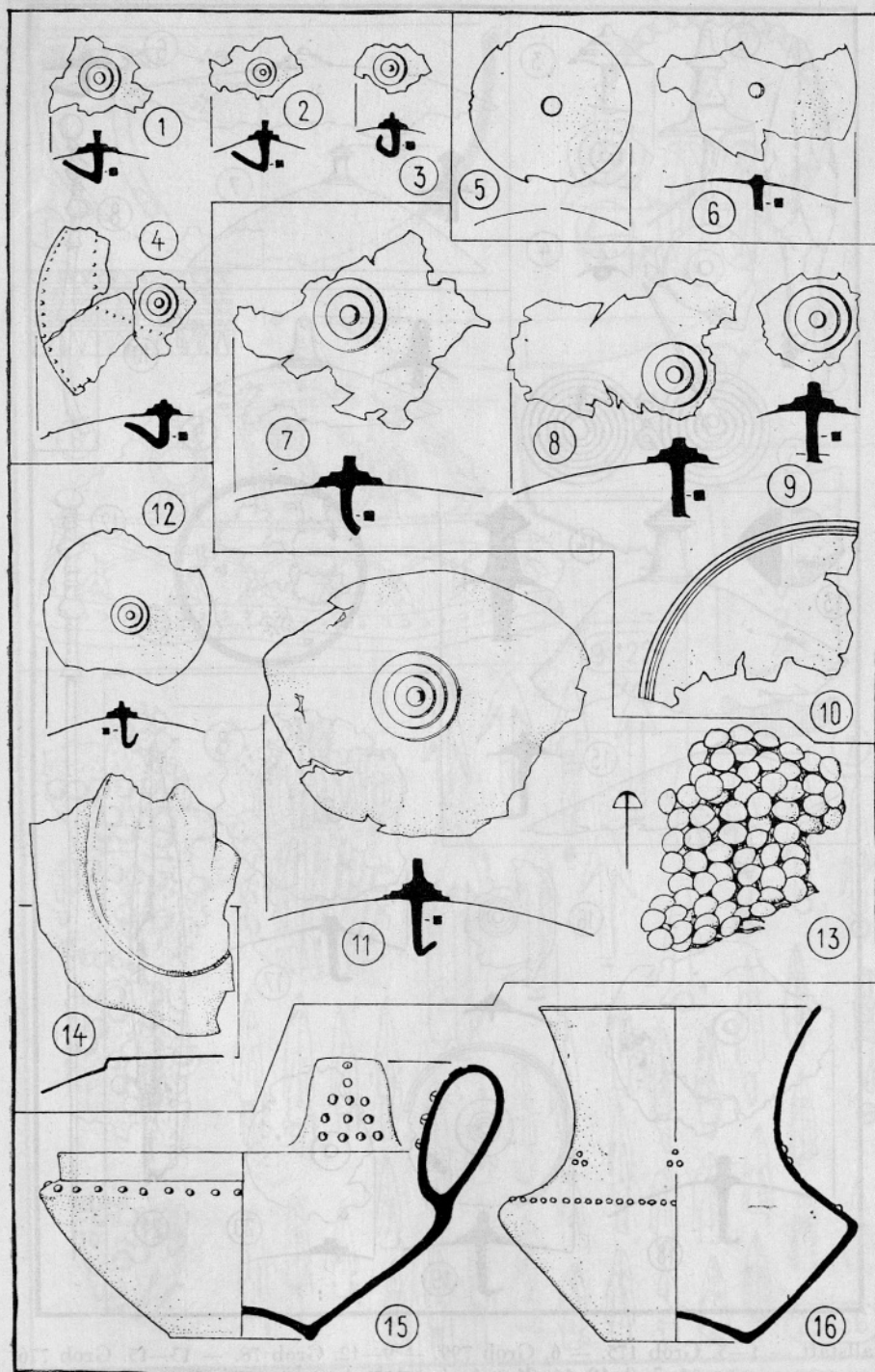
1. Tirol. — 2, 5. Certosa-Bologna, Grab 68. — 3. Valična vas. — 4, 6, 9. Magdalenska gora. — 7. San Francesco-Bologna. — 8. Circoli di Cerrecchio (Vetulonia).
Alles 1 : 1 der nat. Grösse

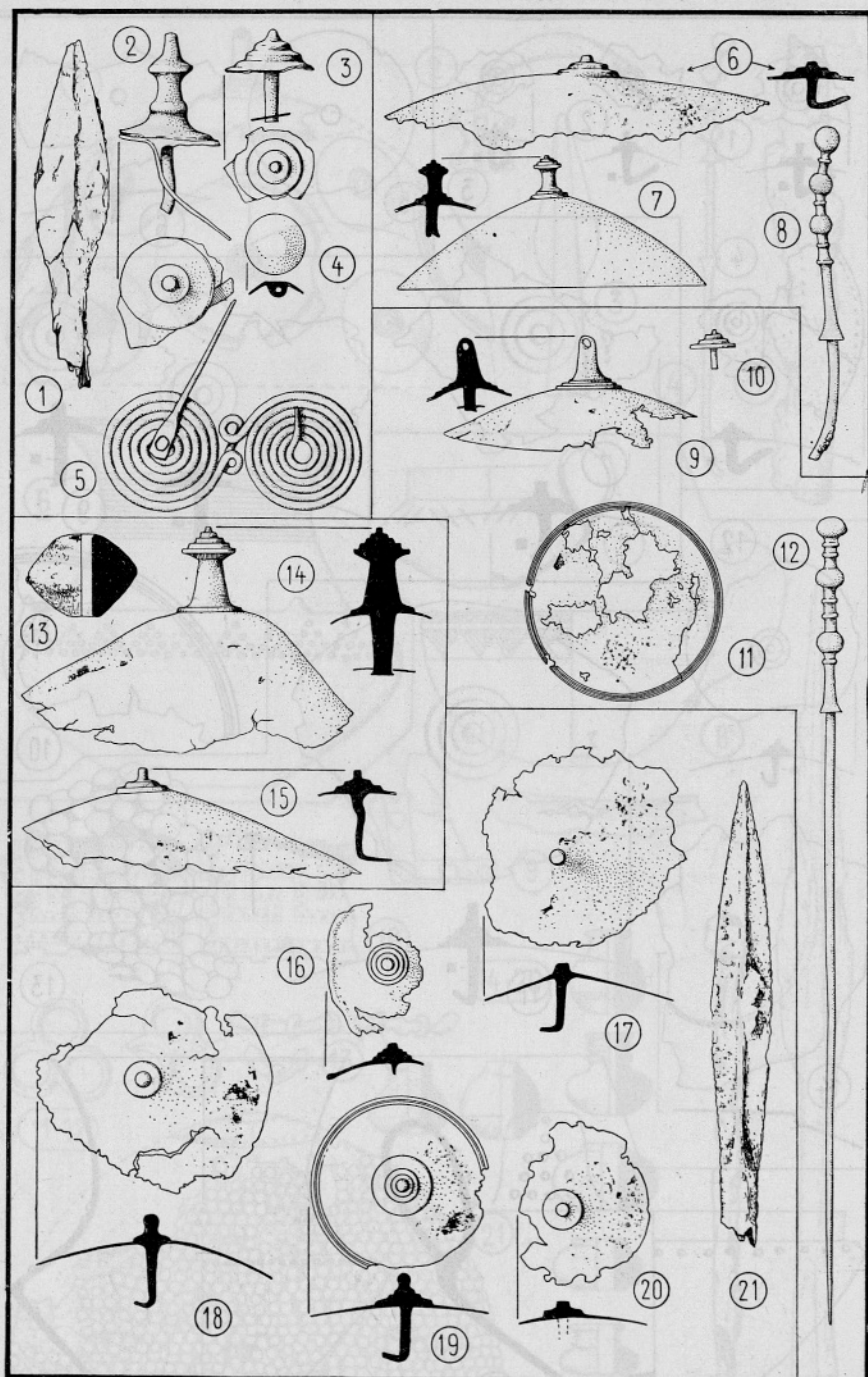
1, 2. Rovišče. — 3, 4. Šmarjeta (1 : 4 nar. vel.)
 1, 2. Rovišče. — 3, 4. Šmarjeta (1 : 4 der nat. Grösse)

1—6. Brezje pri Mirni peči, gomila VI, grob 5. — 7—23. Malence, gomila VI, skeletni grob. 11—20, 22 = 1 : 2; 1—5, 7—10, 21, 23 = 1 : 4; 6 = 1 : 6 nar. vel.
1—6. Brezje bei Mirna peč, Hügelgrab VI, Grab 5. — 7—23. Malence, Hügelgrab VI, Skelettgrab. 11—20, 22 = 1 : 2; 1—5, 7—10, 21, 23 = 1 : 4; 6 = 1 : 6 der nat. Grösse

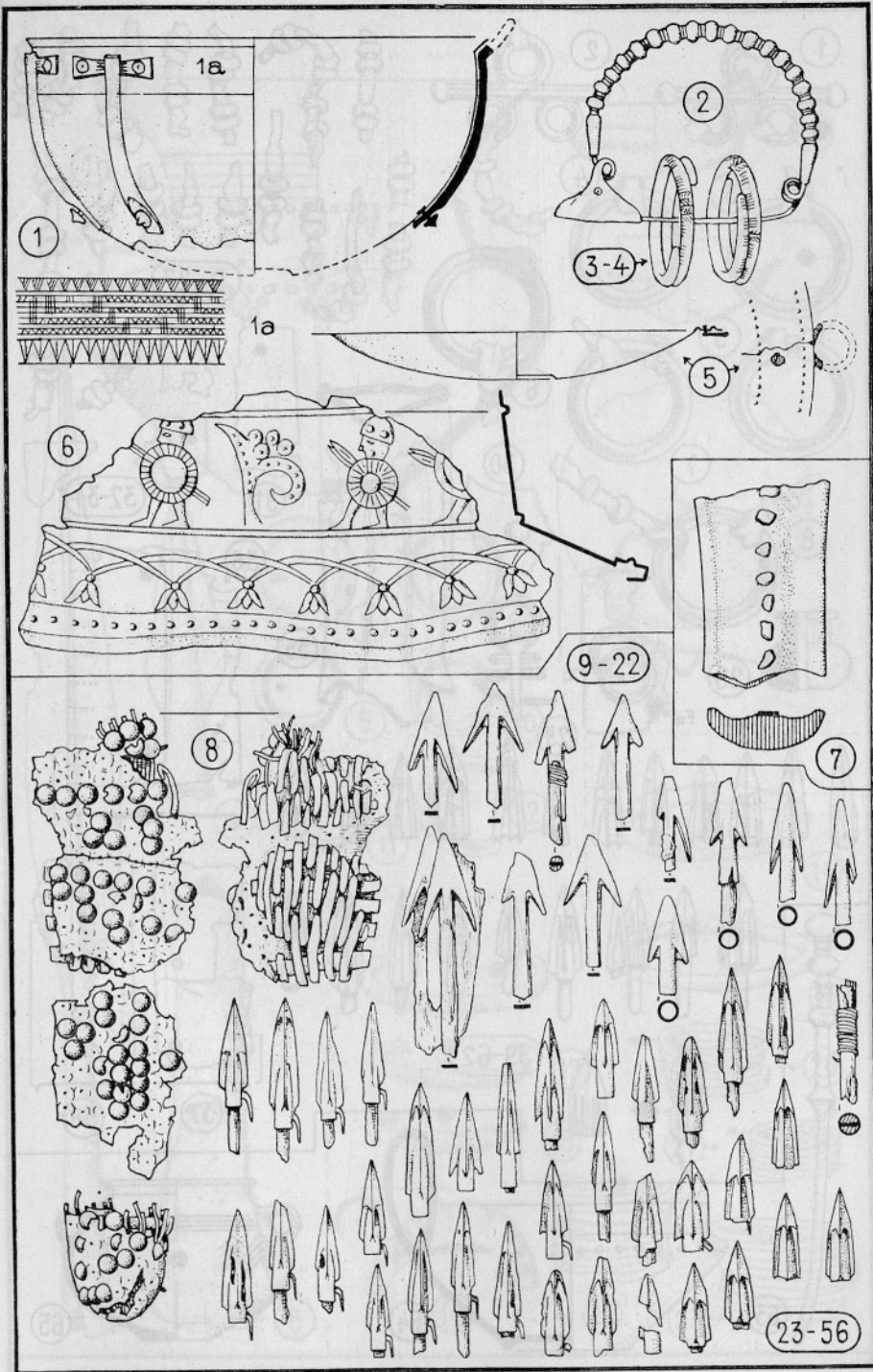

1—4. Japova jama. — 5, 6. Vače. — 7—10. Libna. — 11—14. Škocjan (depot). — 15, 16. Kranj. 13 = 2 : 3; 1—12, 14 = 1 : 2; 15 = 1 : 4; 16 = 1 : 6 nar. vel.
 1—4. Japova jama. — 5, 6. Vače. — 7—10. Libna. — 11—14. Škocjan (Depot). — 15, 16. Kranj. 13 = 2 : 3; 1—12, 14 = 1 : 2; 15 = 1 : 4; 16 = 1 : 6 der nat. Grösse

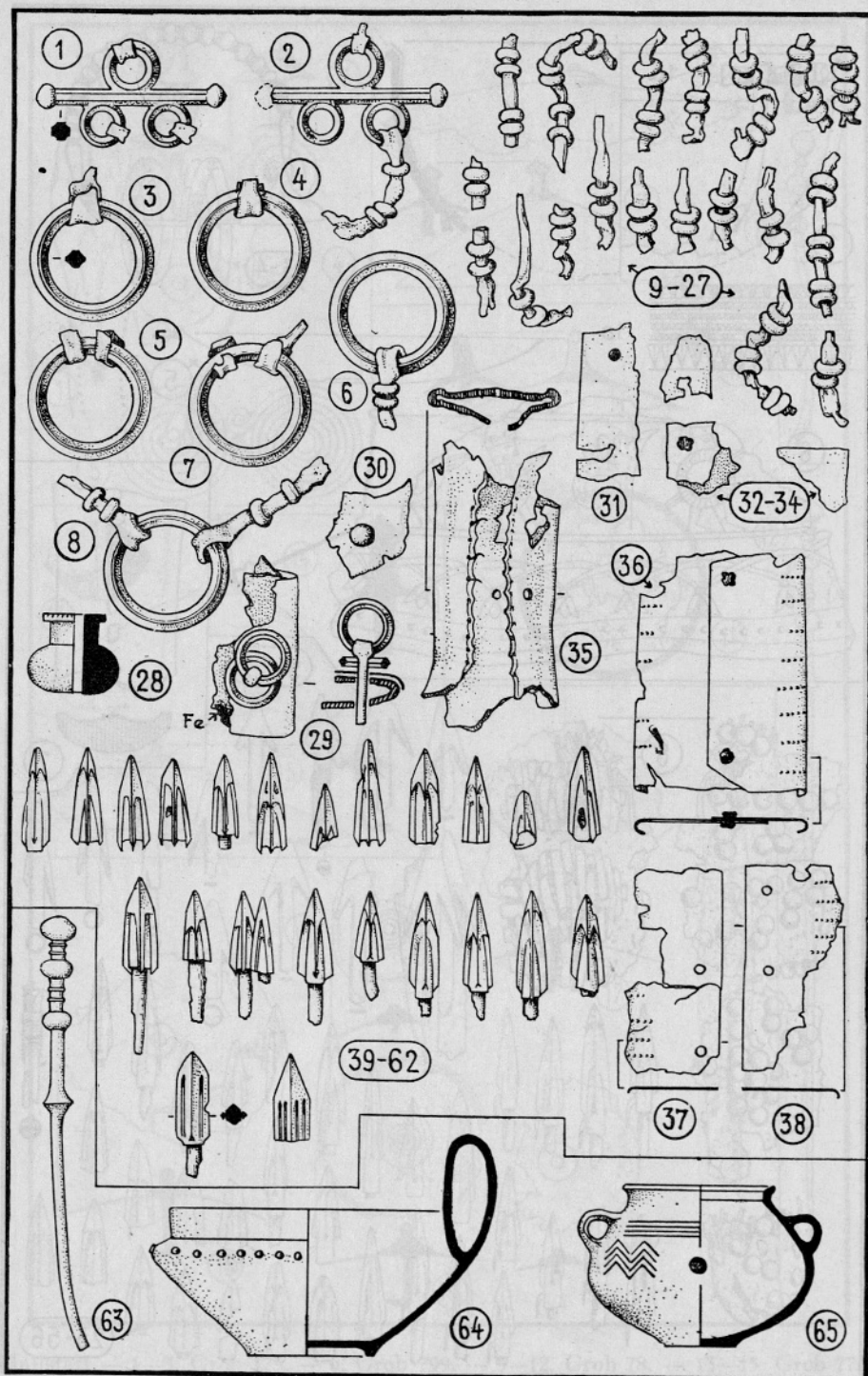

Hallstatt — 1—5. Grob 175. — 6. Grob 799. — 9—12. Grob 78. — 13—15. Grob 776.
1, 7, 9, 10, 11, 21 = 1 : 4, ostalo 1 : 2 nar. vel.

Hallstatt — 1—5. Grab 175. — 6—8. Grab 799. — 9—12. Grab 78. — 13—15. Grab 776.
1, 7, 9, 10, 11, 21 = 1 : 4, das Übrige 1 : 2 der nat. Grösse

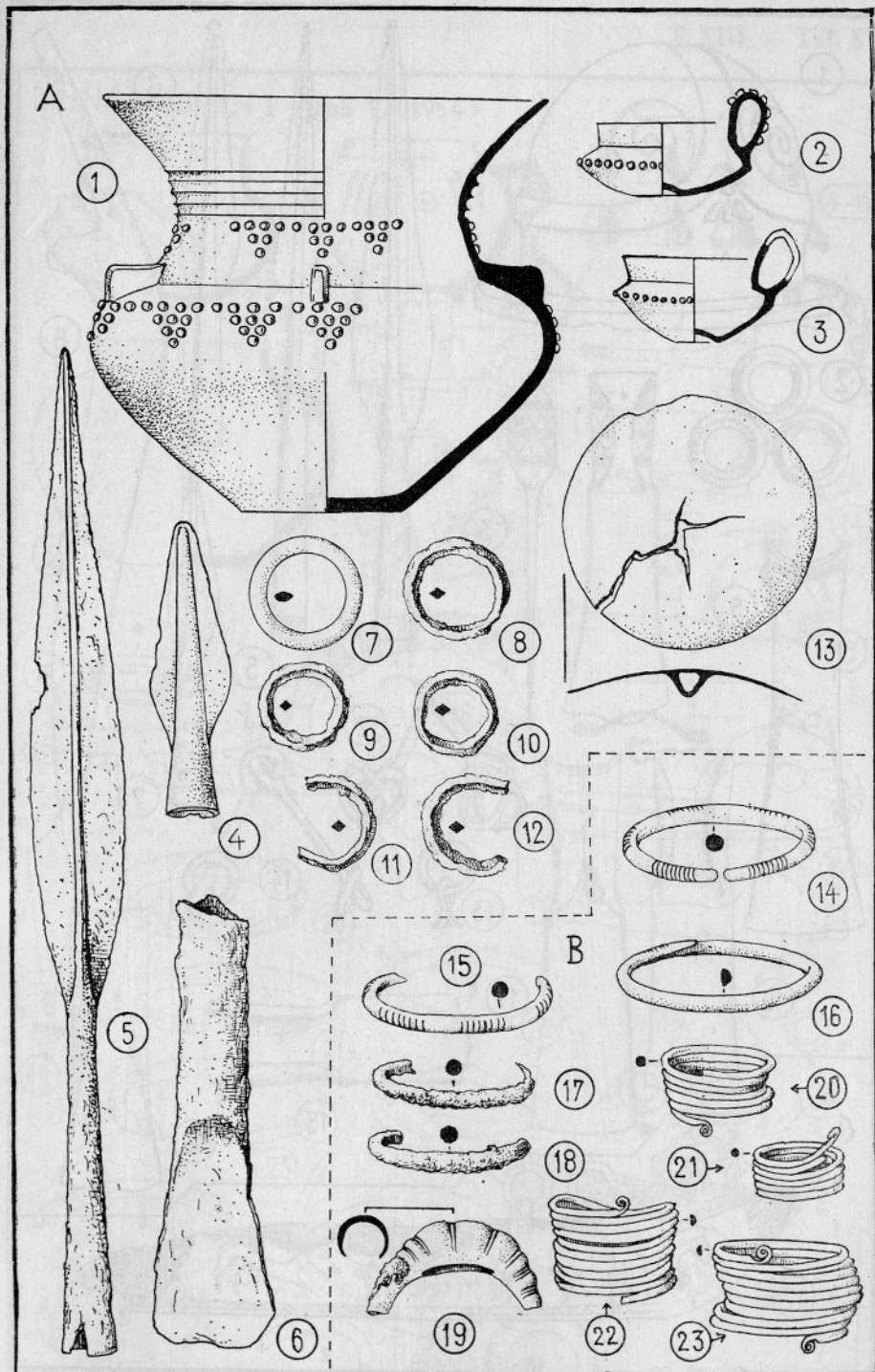

1—6. Magdalenska gora, žgani grob. — 7. Ljubljana SAZU, grob 35. — 8—56. Libna, grob lokostrelca. 1 a, 5 (detajl); 6—56 = 1 : 2; 2—4 = 1 : 4; 1, 5 = 1 : 5 nar. vel.
 1—6. Magdalenska gora, Brandgrab. — 7. Ljubljana SAZU, Grab 35. — 8—56. Libna, Grab des Bogenschützen. 1 a, 5 (Detail); 6—56 = 1 : 2; 2—4 = 1 : 4; 1, 5 = 1 : 5 der nat. Grösse

1—62. Libna, grob lokostrelca. — 63, 64. Mengeš. — 65. Maribor. — 1—63 = 1 : 2,
64 = 1 : 5, 65 = 1 : 4 nar. vel.

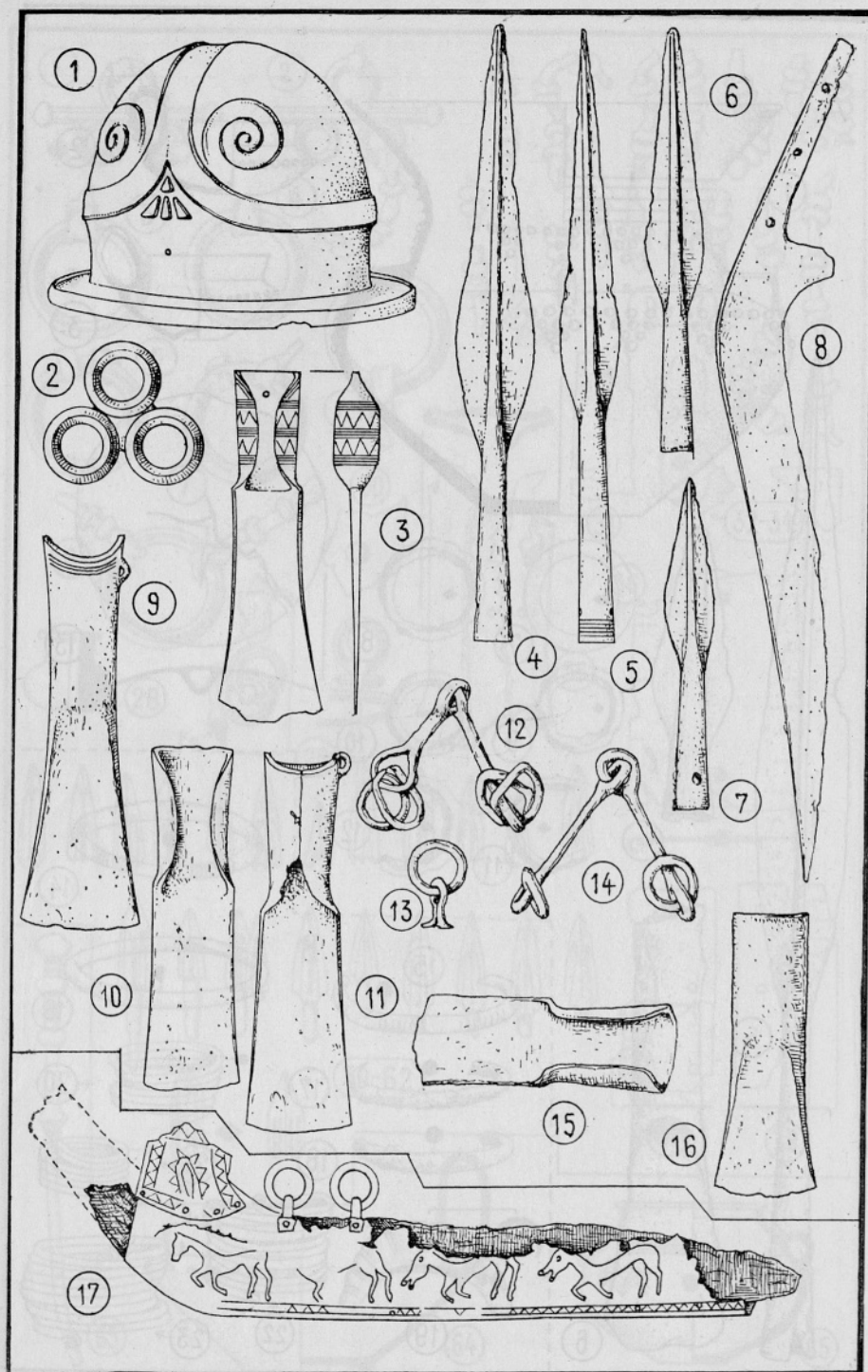
1—62. Libna, Grab des Bogenschützen. — 63, 64. Mengeš. — 65. Maribor. —
1—63 = 1 : 2, 64 = 1 : 5, 65 = 1 : 4 der nat. Grösse

Šmarjeta — Strelac, A. moški grob, B. ženski grob. 1—3 = 1 : 4, 4—24 = 1 : 3 nar. vel.

Šmarjeta — Strelac, A. Männergrab, B. Frauengrab.

1—3 = 1 : 4, 4—24 = 1 : 3 der nat. Grösse

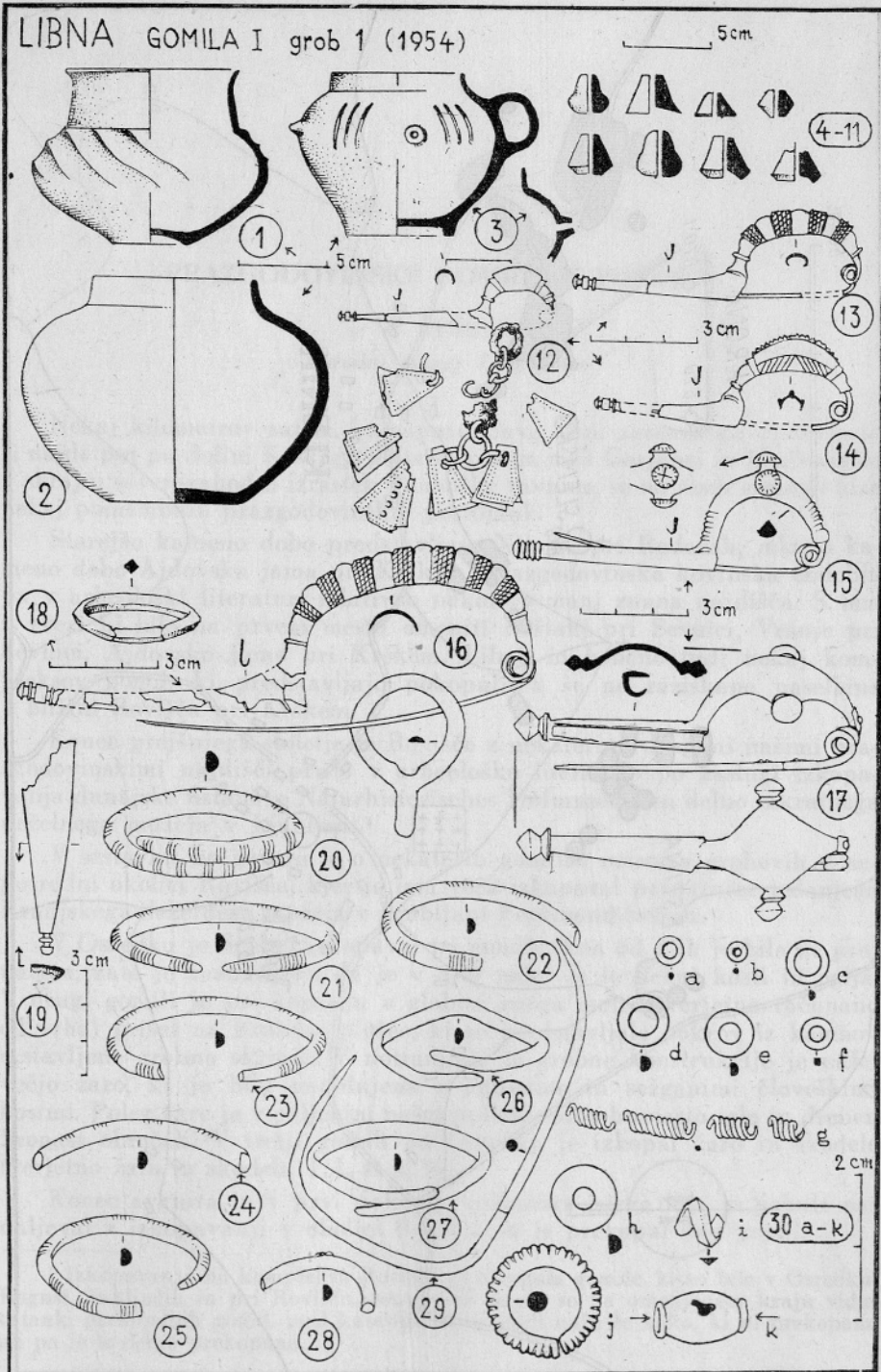

1—16. Tržišče pri Cerknici (depot, izbor). — 17. Vače.

1 = 1 : 5, 2 = 1 : 1, 3—17 = 1 : 4 nar. vel.

1—16. Tržišče bei Cerknica (Depot, Auswahl). — 17. Vače.

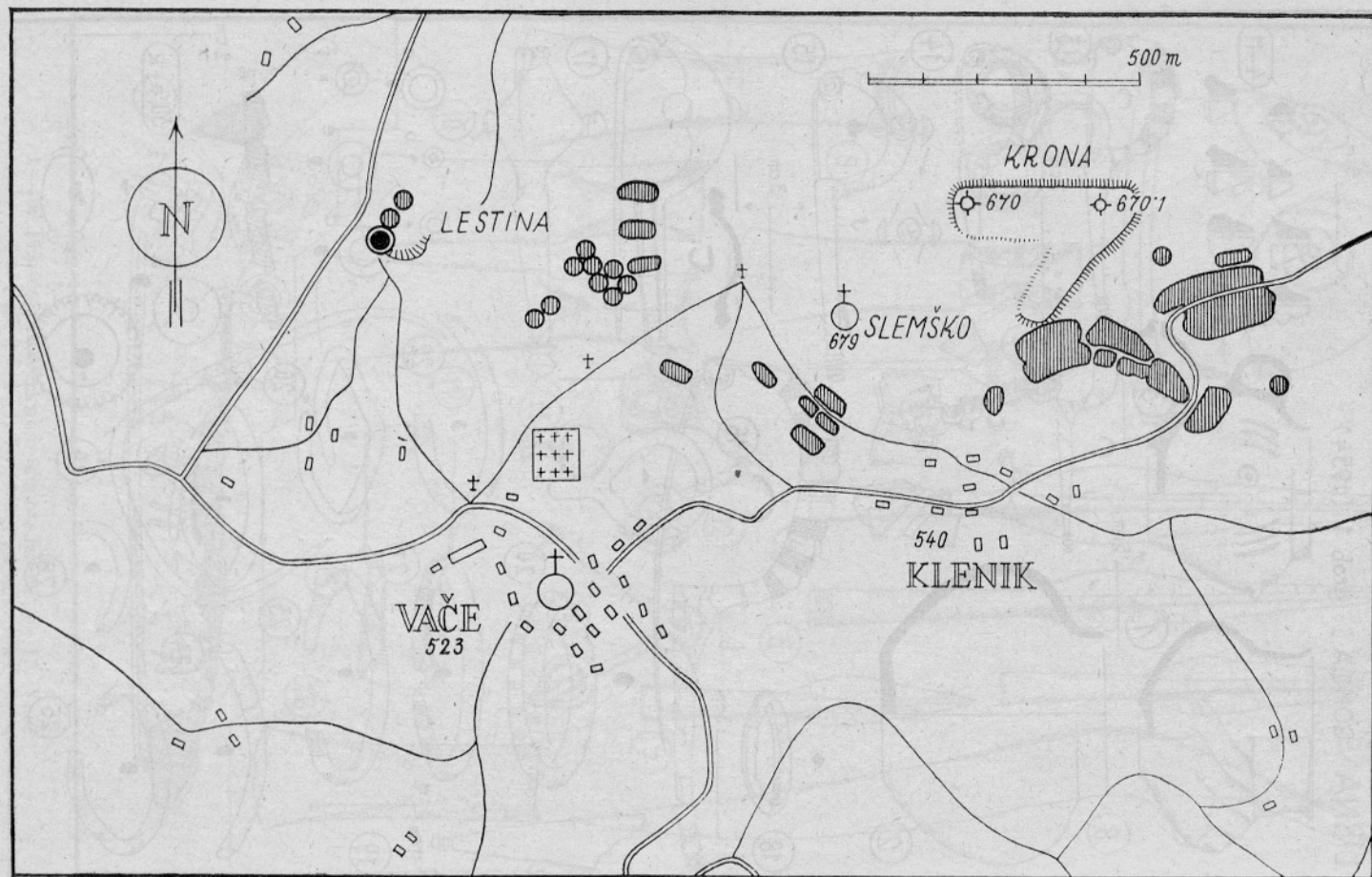
1 = 1 : 5, 2 = 1 : 1, 3—17 = 1 : 4 der nat. Grösse

Libna, gomila I, grob 1 (1954). 1—11 = 1 : 4, 12—29 = 1 : 2, 30 a—k = 1 : 1 nar. vel.

Libna, Hügelgrab I, Grab 1 (1954).

1—11 = 1 : 4, 12—29 = 1 : 2, 30 a—k = 1 : 1 der nat. Grösse.

Arheološki kompleks Vač. — Archäologischer Komplex von Vače